

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
Исторически факултет

Том 73

1979

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
Faculté d'histoire

Tome 73

1979

ПЕТКО М. ПЕТКОВ

САЩ И БЪЛГАРИЯ 1917 — 1918

PETKO M. PETKOV

THE U.S.A. AND BULGARIA 1917 — 1918

Рецензент ст. ас. *Георги Гунев*

Редактор доц. *Милен Семков*

През 1917 г. САЩ обявяват война на Германия и Австро-Унгария и изпращат милионна армия на Западния фронт. Намесата на САЩ в Първата световна война съвпада с края на един важен етап от външната политика на България. Претърпяла вече една национална катастрофа по пътя на своето национално обединение, България търси помощта на Германия за реванш и за да завърши обединението си. Участието на САЩ във войната обаче накланя везните на победата към Антантата и довежда до разгром на Германия и нейните съюзници.

Въпреки натиска, оказван от техните съюзници, САЩ и България запазват добрите си отношения през цялата война. В края на войната и по време на мирната конференция различни български правителства вярват, че в лицето на САЩ имат поддръжник на своите национални интереси. Това наистина отчасти става — Съединените части са единствената страна, която съчувствува на българските национални искания и позицията на нейните делегати най-пълно се доближава до истинското състояние на националния въпрос на Балканите. САЩ обаче не успяват да преодолеят съпротивата на останалите страни-победителки и на България е наложен несправедливият Ньойски договор.

В марксистката историография не съществува цялостно изследване по въпроса за отношенията между САЩ и България от времето на Първата световна война. Отделни моменти от тези отношения са били обект на внимание на някои историци, но само в рамките на други по тематика или хронология изследвания.¹ Една голяма част от тези работи са останали в концепционно отношение и не могат да дадат пълна картина на разглеждания въпрос. Отделни моменти от българо-американските отношения са засягати в мемоарната и публицистичната литература след 1919 г.²

От американска страна писаното също не е много. Като изключим статията на В. Меймети за отношенията между двете страни в периода 1917 — 1919 г. и няколко споменавания за България в други негови работи,³ в същност кръгът на авторите се изчерпва. Някои заслужаващи внимание документи са включени в работата на Хол за дейността на американските мисионери в българските земи до 1918 г.⁴

При работата на настоящата студия са използвани споменатите заглавия. Освен това са привлечени много нови материали и документи от българските архиви. Направен е и основен преглед на публикуваните американски дипломатически документи, част от които се използват за пръв път. Привлечени са също и нови материали от българския и американския периодичен печат, а също така статии и писма на американските мисионери в България и Съединените щати. Използван е за пръв път и непубликуваният дневник на българския посланик в САЩ Стефан Панаретов.

Целта на настоящата студия е да се направи по-пълнен преглед на отношенията между двете страни в края на Първата световна война.

До началото на войната интересът на Съединените щати към района на Балканите не е голям, въпреки че между САЩ и балканските страни съществуват официални дипломатически отношения (с Османската империя и Гърция от 1830 г., с Румъния и Сърбия от 1881 г., с България от 1903 г.). Не са развити и икономическите отношения — Съединените щати са на едно от последните места във външната търговия на балканските страни.⁵

Този слаб интерес се дължи на факта, че до края на XIX в. политическите и икономическите интереси на САЩ са насочени предимно към американския континент, а от началото на XX в. ги привлича районът на Тихия океан и Далечния Изток, главно Китай. Кризите, които разтърсват в началото на XX в. Балканите, не предизвикват голям интерес зад океана. Анексията на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария в 1908 г., младотурската революция, обявяването на независимостта на България, Балканските войни през 1912 — 1913 г. са събития, подлежащи повече на регистрация и анализ.⁶

Въпреки дипломатическата си незаангажираност влиянието на САЩ на Балканите, и по-специално в българските земи, нараства, особено и поради дейността на американските протестантски мисионери. Мисионерите „откриват“ българските земи като поле за дейност в годините след Кримската война и до Освобождението имат вече сравнително добре организирана мрежа от мисионерски станции и последователи.⁷ Освен своята религиозна дейност мисионерите създават няколко училища в страната и са свързани тясно и с работата на известния „Роберт колеж“ в Цариград. Докато успехите им в привличането към протестантството не са особено големи, то „Роберт колеж“ се радва на добро име сред българите. В него завършват образованието си много от бъдещите държавници и политици на България.⁸ Така непосредствено след Освобождението в САЩ са запознати с проблемите на българския народ чрез мисионерската организация. Що се отнася до интереса на българите към САЩ, то нашата възрожденска преса и литература успяват отчасти да го задоволят.⁹

Мисионерите обикновено не се намесват в политическия живот на държавите, на чиято територия проповядват. Но в края на XIX и началото на XX в., когато в района на Балканите стават значителни политически събития, те показват на няколко пъти отношението си към тях и по-специално към историческата съдба на българския народ.

Една от заслугите на мисионерите е помощта им за разобличаване на турските зверства при потушаването на Априлското въстание през 1876 г. Техните сведения заедно с докладите и кореспонденциите на американския консул в Цариград Юд. Скайлър и американския кореспондент Дж. Макгахан играят голяма роля за организиране на широко протестно движение в Европа и създаване на благоприятна политическа и дипломатическа атмосфера за последвалата руско-турска война.¹⁰

Най-важният въпрос за българския народ след Освобождението е неговото единство. Разделените от Берлинския договор българи започват борба за национално обединение, наблюдавана със симпатия от страна на американските мисионери. След Съединението, по време на Илинденско-Преображенското въстание и Балканските войни, те на няколко пъти изразяват подкрепата си на правото на българския народ

на национално обединение.¹¹ Мисионерите приемат Букурещкия мирен договор от 1913 г. като несправедлив за българския народ. Те декларират това не само в частната си кореспонденция, но и в официални изказвания.¹² Мисионерите изработват и меморандум, изпратен до всички велики сили, в който заявяват, че преобладаващата част от населението в Македония е българско по произход и представлява неразделна част от българската нация.¹³ Тези действия на мисионерите увеличават влиянието им в България, засилват симпатиите на българския народ към американския.

Докато мисионерите развиват оживена дейност в България, официалните дипломатически отношения не са особено интензивни и в София и Вашингтон няма акредитирани представители. Дипломатическият представител на САЩ в България е акредитиран едновременно и в Сърбия, и в Румъния и резиденцията му е в Букурещ. Що се отнася до България, едва в началото на 1914 г. за пълномощен министър във Вашингтон е изпратен Стефан Панаретов, възпитаник и дългогодишен преподавател в „Роберт колеж“.¹⁴

* * *

След началото на световната война САЩ и България обявяват неутралитет, но в новите условия вече не могат да поддържат нормални дипломатически отношения. Въпреки това Държавният департамент изисква от пълномощния министър в Букурещ Воличка редовни сведения за положението на Балканите.

Особено внимание в докладите на Воличка се обръща на България. В започналата дипломатическа битка за привличането на нови съюзници от двете воюващи страни позицията на България представлява особен интерес. Още в първите си доклади Воличка точно определя целите, които България ще следва — да ревизира несправедливия за нея Букурещки договор от 1913 г.¹⁵ Той обръща внимание на думите на Радославов, казани в Народното събрание, че България ще спазва своя неутралитет и нейната позиция ще се определя от отношението на европейските сили към нея.¹⁶

Воличка доста ясно очертава особеното място на България на Балканите като сила, от чиято намеса на една или друга страна зависи по-нататъшното развитие във войната в Югоизточна Европа. Той сочи, че Сърбия не може да използва изцяло армията си, тъй като е принудена да държи корпус от 50 000 души в Нова Сърбия (Македония),¹⁷ а влизането на Румъния във войната зависи в момента изцяло от едно евентуално споразумение с България.¹⁸

В късната есен на 1914 г. България е в центъра на сложна дипломатическа битка между Антантата и Централните сили за привличането ѝ във войната.¹⁹ Въпреки че не разполага с проверени данни за хода на разговорите в София, Воличка доста ясно долавя положението в България. В края на ноември той рисува следната картина в доклад до Държавния департамент:

„... моето мнение е, че България се опитва чрез дипломация да си възвърне загубеното през 1913 година. Тя изчаква развитието на войната и, както съм имформиран, е във всекидневен контакт с представители на всички воюващи сили. България се опитва да вземе Македония от Сърбия, Кавала от Гърция, Силистра от Румъния. Всяка от големите воюващи страни обещава тези територии, но Сърбия, Гърция и Румъния от-

казват да дадат каквото и да е на България. Поради това на воюващите страни е трудно да си осигурят нейното сътрудничество. По мое мнение, въпреки че военното положение на Антантата не е добро, няма да бъде направено нищо с България. Антантата няма да окаже натиск върху споменатите страни нейните приятелки да дадат части от своята територия на България, освен ако не бъдат принудени да търсят поддръжка от нея. Възможно е също, ако шансовете на войната бъдат на страната на Германия и Австро-Унгария, България против волята на своя народ, чийто симпатии са на страната на Русия, да се присъедини към тях, защото днешното правителство вярва, че може да получи повече от Германия и Австро-Унгария, отколкото от Русия, тъй като България е убедена, че Русия се опитва да изгради една голяма Сърбия, което означава, че голяма част от Македония, която сега се държи от Сърбия, няма да бъде върната на България.²⁰

В донесенията на Вопичка се очертават точно не само контурите на дипломатическата битка за България, но и вътрешното положение в страната. Той подчертава специално русофилските настроения на българския народ и че евентуалното присъединение към Централните сили ще стане против неговата воля и изключително в интерес на националното обединение на България, че само несъгласуваността в действията на страните от Антантата може да стане причина България да се присъедини към Германия.

Ходът на военните действия непрекъснато оказва влияние върху позицията на българското правителство. През пролетта на 1915 г. успехите на руската армия на австро-унгарския фронт — превземането на Пшемисъл, Тарнов и Карпатските проходи и операциите на английския и френския флот при Дарданелите²¹ — наклонят везните в полза на Антантата.²² Вопичка регистрира веднага новите настроения в София: „Сега България... е по-добре разположена към Антантата, отколкото преди.“²³ Според него Антантата в момента има шансове да привлече окончателно България на своя страна при условие, че Дарданелската операция завърши с успех и бъдат задоволени главните искания на България.²⁴

Последвалите военни неуспехи на Русия, Англия и Франция в Карпатите и в Проливите засилват желанието им да привлекат на своя страна България. На 29. V. 1915 г. Антантата прави официално предложение за съюз в София, обещавайки при известни условия²⁵ да задоволи българските искания. Същия ден Вопичка докладва в Държавния департамент, че България чака окончателното изработване на споразумението с Антантата.²⁶

Естествено Вопичка не може да бъде запознат с пълните подробности около преговорите на България с представителите на двата блока, водени през лятото на 1915 г. Затова неговите доклади през следващите месеци само маркират развоя на събитията. Донесенията на американските посланици в Италия и Швейцария позволяват обаче да се заключи, че дипломатията на Антантата няма да успее да привлече България.²⁷ През септември Вопичка вече докладва за сключената конвенция с Германия и мобилизацията на българската армия.²⁸

В Държавния департамент следят развитието на конфликта на Балканите. С влизането на България във войната обсегът на военните действия се разширява. Очаква се също влизането във войната на Румъния и Гърция. Положението на Балканите обаче, гледано отвъд океана, изглежда неясно и държавният секретар Лансинг иска от Вопичка по-пълни сведения.²⁹

В отговор Вопичка изпраща няколко доклада, които разясняват събитията около влизането на България във войната. Като главна причина за присъединяването на България към Германия той сочи лошата дипломация на Антантата и вратата на Фердинанд в крайната победа на Германия.³⁰ Последната грешка на Антантата е руският ултиматум, чийто кратък срок според Вопичка предрежда окончателното скъсване. Освен това той прави невъзможна поради липсата на време всякаква помощ за Сърбия.³¹

Влизането на България във войната и невъзможността Вопичка да отразява по-пълно събитията поражда идеята да се изпрати в София Айнщайн, един от секретарите на американското посолство в Лондон. Неговата главна задача е да се запознае с положението в страната и евентуално да представи английските интереси след скъсването на България с Англия.³² Българското правителство се съгласява да приеме Айнщайн с мисия на специален агент.³³

Айнщайн пристига в София към края на октомври и веднага е приет от Радославов и други членове на правителството. Според доклада, изпратен в Държавния департамент, Радославов имал много сърдечно отношение и голяма симпатия към Съединените щати и изказал увереността си, че те ще играят важна роля в бъдещия мир. Радославов обяснява на Айнщайн, че България е влязла във войната с неохота и само необходимостта я е тласнала към тази стъпка. В разговорите с други членове на правителството било изявено желание за по-близки икономически и финансови отношения на България и САЩ.³⁴

В следващите си доклади Айнщайн потвърждава изводите на Вопичка, че главната цел на България е ревизията на Букурещкия мир. Основната грешка на Антантата е, че тя е изпуснала подходящия момент за привличането на България към себе си. Айнщайн разглежда и въпроса за по-нататъшното участие на България във войната. Според него тя вече е постигнала своята основна цел — освобождаването на Македония и в страната съществува силно желание за мир: исканията по отношение на Гърция и Румъния са оставени за „по-добри времена“: по-нататъшното привързване на България към Германия може да стане само ако се продължи концентрацията на англо-френски войски в Солун и руски на Дунава; ако може да запази Македония, България е склонна да сключи мир; тя няма намерение да изпраща войски в помощ на своите съюзници на другите фронтове на Централните сили и ще се задоволи само да пропусне германските транспорти за Турция.³⁵

От сведенията на Вопичка и Айнщайн става ясно, че целите, които си поставя България във войната, са ограничени и нейният съюз с Германия е обусловен в голяма степен от неумелата дипломация на Антантата. От докладите на Айнщайн може да се направи извод, че в близко бъдеще в България могат да се развият миролюбиви настроения и тогава тя може да бъде склонна към сепаративен мир.

Както дейността на американските мисионери до началото на световната война, така и донесенията на американските дипломати след нейното начало показват, че въпреки географската отдалеченост Съединените щати се ползват в България с известен политически авторитет и морално влияние. От осведомителната мисия на Айнщайн става ясно, че българското правителство и други влиятелни среди се интересуват и виждат перспектива в развитието на икономическите и финансовите отношения между двете страни. Естествено тези връзки са само в проект

поради наложените от войната ограничения, но добрите отношения между двете страни представляват сигурна основа на бъдещето.

Явно е, че след продължителен период, в който на практика отношенията между двете страни не съществуват, настъпва време, в което интересът на САЩ към България и на България към САЩ се засилва. Този интерес обаче е поставен на изпитание в началото на 1917 г., когато отношенията между Съединените щати и Германия се влошават.

* * *

През февруари 1917 г. Съединените щати скъсват дипломатическите си отношения с Германия и през април ѝ обявяват война.

Въпреки че Америка географски е далече от военния конфликт, тя не е безучастна към него. В началото на XX в. САЩ са вече една от великите сили и не могат да бъдат равнодушни към развитието на войната и следвоенното устройство на света. Наистина САЩ нямат преки териториални претенции, каквито са залегнали в програмите на двете воюващи групировки. Но те имат силни икономически интереси в целия свят и на тази основа противоречия с главните страни и на двата блока.

Противоречията на САЩ с главните страни на Антантата не са малки. Англия и Франция притежават огромни колониални империи, в които трудно проникват чужди стоки. САЩ са заинтересовани и от изтласкването на английските капитали от Латинска Америка и от осигуряване свобода на корабоплаването.

Но в сравнение с американско-германските тези противоречия отстъпват на заден план. Победата на Германия във войната би поставила Европа изцяло под нейна власт и би нарушила световното равновесие. Във Вашингтон си дават ясна сметка, че следващата цел на германската агресия ще бъде американският континент. Близкият съветник на президента Уилсън полковник Хауз в началото на войната преценява: „Съединените щати бяха застанали лице с лице с агресивна държава, способна със сила да провежда политика на експанзия в Южна и Централна Америка.“³⁶ И добавя: „САЩ не могат да допуснат поражението на съюзниците, като оставят Германия господстваща на света военен фактор. Следващ обект на нападението безспорно бихме били ние и доктрината Монро би се превърнала в „къс хартия“.“³⁷ На същото мнение е и президентът. На 30. VIII. 1914 г. той споделя с Хауз, че победата на Германия ще измени хода на цивилизацията и ще превърне САЩ в милитаристическа държава.³⁸ Тези съображения налагат на американския неутралитет още от самото му начало тенденция към подпомагане на Антантата.

Непосредственият повод за включването на САЩ в световния конфликт е обявяването на неограничена подводна война от Германия в края на януари 1917 г. Тази военна мярка поставя, от една страна, Антантата в много тежко положение, тъй като има опасност от прекъсване на морските ѝ комуникации, нещо, което може за броени месеци да донесе победата на Германия. От друга страна, неограничената дейност на германските подводници поставят под заплаха силно нарасналата американска търговия със страните от Антантата и може да доведе до криза в американската промишленост. При това германските подводници пряко застрашават и живота на американските поданици по море.

Неограничената подводна война като средство за изтръгване на победата е приложена от Германия за пръв път в началото на 1915 г. След потопяването на няколко неутрални кораба, при които загиват мно-

го американци, правителството във Вашингтон оказва силен натиск върху Берлин и дейността на германските подводници е ограничена.³⁹ Белият дом има и подкрепата на общественото мнение в страната.

Затова след възобновяването на подводната война Уилсън не се съмнява, че ще получи подкрепата на Конгреса и общественото мнение за войната с Германия.⁴⁰ В средата на януари германският държавен секретар Цимерман изпраща по германския посланик в Мексико шифрована телеграма, в която се дават инструкции да се предложи на Мексико военен съюз в случай на влизане на САЩ във войната.⁴¹ Прехванатата и разшифрована в Англия телеграма се публикува в САЩ и предизвиква буря от недоволство, което се усилва, след като Цимерман признава нейната автентичност. Този епизод е допълнителен тласък, за да се получи обществената подкрепа за война с Германия. На 6. IV. 1917 г. САЩ обявяват война на Германия, но не и на германските съюзници. Причините за това са няколко.

Първата от тях отчита целите, които страната на Централните сили преследват във войната, и степента, в която те засягат американските интереси. От противниците на Антантата единствено Германия си поставя цели, които имат глобален характер и могат да нарушат изградената структура на равновесие на силите и по този начин да засегнат Съединените щати.

Що се отнася до целите на германските съюзници, то те са ограничени само в района на Югоизточна Европа и Близкия Изток, район, в който САЩ все още нямат трайни интереси и следователно тези страни не представляват особена заплаха за Америка.

Управляващите кръгове във Вашингтон отчитат обстоятелството, че срещу съюзниците на Германия не може да се намери обоснован повод за обявяването на война. България и Турция не притежават подводници, а тези на Австро-Унгария са малко и тяхната дейност е ограничена в малък район от Средиземно море. Не само Конгресът, но и общественото мнение в страната трудно могат да разберат по какъв начин Австро-Унгария, България и Турция заплашват американските интереси и вероятно няма да подкрепят обявяването на война на тези страни.⁴² Третата причина, която влияе върху решението на правителството, е от военнотехнически характер. До влизането си във войната САЩ не разполагат с голяма армия. В началото на април 1917 г. те имат на разположение само 100 000 войници и офицери.⁴³ Веднага в генералния щаб се разработва концепция, съгласно която бъдещият американски експедиционен корпус ще действа на Западния фронт. Това се обуславя както от предполагаемия брой на американските войници, така и от транспортните възможности за прехвърлянето им през океана в условията на подводната война. Смята се, че не могат да бъдат отделени американски войски за другите фронтове на Централните сили.⁴⁴ По този начин от военна гледна точка обявяването на война на германските съюзници ще има само символично значение.

Ръководен от тези съображения, държавният секретар Лансинг веднага след скъсването на отношенията с Германия в началото на февруари 1917 г. изпраща на правителствата на Австро-Унгария, Турция и България ноти, в които декларира желанието на САЩ да се запазят отношенията с тях въпреки скъсването с Германия.⁴⁵ Едновременно с това в София е препратена телеграмата на българския посланик Стефан Панаретов, в която се казва: „Аз съм уверен, че правителството на САЩ искрено

желае отношенията между САЩ и България да бъдат запазени така приятелски, както досега.⁴⁶ Панаретов изпраща на Радославов и писмо, в което му описва положението в САЩ. Той пише, че обявяването на война на Германия е сигурно, но и след това американското правителство няма да промени отношението си към България. Накрая Панаретов съветва да бъдат запазени връзките със САЩ.⁴⁷

На телеграмата на Панаретов, която е предадена на американския консул Мърфи на 25 февруари, Радославов отговаря веднага. Той поръчва на Панаретов да увери американското правителство, че България също така желае запазването на отношенията.⁴⁸ След това Мърфи иска и е приет на аудиенция от Радославов. Радославов уверява Мърфи, че желае запазването на отношенията. Той обяснява, че България въпреки съюза си с Германия е свободна да определя отношенията си с другите държави, и подчертава, че не вижда нищо, което може да влоши връзките между двете страни. По повод оплакването на Мърфи от една недоброжелателна за САЩ статия във вестника на Военното министерство Радославов обещава да бъдат взети мерки против всякакви прояви на лошо отношение към САЩ.⁴⁹

Тази позиция на Радославов в дадения момент не означава някакво разграничаване от политиката на Германия. След скъсването със САЩ Германия се стреми да не влошава повече отношенията си с тях, тъй като това може да доведе до обявяване на война. Естествено тази предпазливост не засяга неограничената подводна война. Но ако под натиска на Германия нейните съюзници също скъсат отношенията си със САЩ, то това би било стъпка към приближаване на войната между двете страни. Затова от германска страна са отправени пожелания нейните съюзници да запазят отношенията със САЩ.⁵⁰

Скъсването на дипломатическите отношения между САЩ и Германия и евентуалното влизане на САЩ във войната привличат силно вниманието на общественото мнение в България, особено на американофилските среди. Органът на американската протестантска мисия в България вестник „Зорница“ в коментарите си по военно-политическото положение в света на няколко пъти изразява надеждата си, че САЩ няма да обявят война на Германия.⁵¹ Възпитаниците на „Роберт колеж“ уреждат едно събрание в София, на което се изразява увереността, че САЩ ще продължат усилията си в полза на мира и няма да участват във войната.⁵² Тези реакции в България показват опасенията на част от българската буржоазия от последствията, до които би довело влизането на САЩ във войната. Според тях България може да бъде принудена да скъса със САЩ под натиска на Германия. Последователите на опозиционните партии в България също изразяват в Народното събрание опасенията си, че България може да бъде въвлечена в нова война под натиска на Германия. Иван Гешов апелира да не се скъсват отношенията, а Найчо Цанов заявява, че влизането на България във войната със САЩ ще означава, че договорът с Германия е „чудовищен“.⁵³

Документите показват, че по въпроса за отношенията на Централните сили към САЩ през пролетта на 1917 г. се поражда известна криза в отношенията между Германия и Австро-Унгария, от една страна, и България и Турция, от друга. И в двете балкански страни се отчита ролята, която САЩ могат да играят на мирната конференция и в икономическото възстановяване на Европа след войната. И двете страни не желаят да настройват срещу себе си САЩ. Особено загрижена е Турция, която по

силата на съюзния си договор с Германия трябва да се солидаризира с нея във важните външнополитически акции.

Още в първите дни след скъсването между САЩ и Германия великият везир Талаат паша посещава българския посланик в Цариград Колушев и сондира почвата за възможността двете страни да получат гаранции от Германия, че тя няма да ги кара да влизат в конфликт със САЩ.⁵⁴ От това предложение обаче Радославов се отказва, тъй като според него България трябва да изчака събитията, без да има нужда от предварителни декларации.⁵⁵

След 6. IV. 1917 г. Германия и Австро-Унгария (която веднага скъсва дипломатическите си отношения със САЩ)⁵⁶ започват да оказват натиск върху България и Турция да последват примера на Австро-Унгария. Турция поради по-зависимото си положение от Германия отстъпва бързо и на 20 април съобщава на американския посланик в Цариград за скъсването.⁵⁷ Остава България.

Българското правителство не бърза с решението си. Причината за това е желанието да се окаже натиск върху Германия за разрешаването на Добруджанския въпрос.

Добруджа става проблем в отношенията между България и нейните съюзници след военния разгром на Румъния през 1916 г. По договора между България и Германия се предвижда на България да бъде върната тази част от Добруджа, която ѝ е отнета с Букурещкия договор от 1913 г. Освен това се предвижда и една поправка на българо-румънската граница, определена от Берлинския договор.⁵⁸ След разгрома на Румъния обаче българското правителство вече иска цяла Добруджа до устието на Дунав. По различни причини и Германия, и Австро-Унгария, и Турция не желаят предаването на Северна Добруджа изцяло на България и предявяват искания за териториални и икономически компенсации.⁵⁹

Правителството на Радославов е подложено на критика в страната за неумението му да защити интересите на България. Негодуванието се усилва и от поведението на германските войски в Добруджа. Още на 24. X. 1916 г. Северна Добруджа е обявена за окупирана военна област и се създава областно военно управление начело с генерал Унгер. Започва безогледен износ за Германия. Стига се дотам, че на III българска армия, която е разположена на Дунавското устие, се забранява да ползува храна от Добруджа.⁶⁰ Това незачитане на българските интереси създава настроения не само в страната, но и в армията. Генерал Жеков пише в писмо до полковник Станчов, български офицер за връзка към щаба на Макензен, следното: „Разтълкувайте, че всяко българско търпение си има край и е необходимо едно по-внимателно и почтително отношение към чувствата на българския народ.“⁶¹ Недоволството от политиката на Радославов по Добруджанския въпрос е една от причините за оставката на министъра на пощите, железниците и телеграфите през март 1917 г.⁶² По същото време Радославов е предупреден и от министър Д. Петков, че ако не се разреши Добруджанският въпрос, той ще си подаде оставката. Това по-късно наистина стана.⁶³ Така правителството на Радославов е пред криза и съществува опасност от задълбочаването ѝ, ако отстъпи на германския натиск, без да успокои общественото мнение в страната. Сега въпросът за отношенията със САЩ става средство за натиск срещу Германия.

Лавирането на Радославов продължава близо два месеца. На донесението на Колушев той слага резолюция: „Обстоятелствата са толкоз

важни, щото България с търпение трябва да очаква развитието им, без да има нужда от предварителни декларации от своите съюзници.“⁶⁴ В случая една гаранция от страна на Германия, че тя няма да настоява за скъсване на отношенията със САЩ, би избила от ръцете на Радославов очакваното средство за натиск.

В официалните си изявления обаче Радославов е праволинеен. След 2 април, когато в България достига вестта, че президентът Уилсън е предложил на Конгреса да обяви война на Германия, в Народното събрание е направено запитване от страна на опозицията за отношението на правителството към САЩ. При обсъждането на законопроекта за имотите на чуждите граждани Андрей Ляпчев вмъква в речта си: „... не дай боже, ако държавата ни попадне във войната и с новата воюваща държава — думата ми е за Америка.“ Веднага Радославов бърза да увери, че правителството няма такова намерение.⁶⁵

По същото време германският и австрийският натиск се засилват. Към тях се присъединява и Турция. Колушев от Цариград на няколко пъти в своите доклади подчертава, че според турското правителство България трябва да бъде солидарна със своите съюзници.⁶⁶ На натиск е подложен и българският посланик във Вашингтон Панаретов. Пълномощният министър на Австро-Унгария още на другия ден след скъсването със САЩ му заявява, че България трябва да последва този пример. По-късно — на 30 април преди отпътуването си от САЩ той изразява учудването си, че България продължава да поддържа своите отношения с тези страни.⁶⁷

Радославов смятал, че съюзниците на България могат да бъдат принудени да отстъпят по Добруджанския въпрос, ако България скъса отношенията си със САЩ, и затова на 16 април изпраща нареждане до посланика в Стокхолм Греков да сондира Швеция дали тя би се заела със защитата на българските интереси в САЩ.⁶⁸

След като Турция скъсва отношенията си със САЩ, Радославов веднага нарежда на българския посланик Ризов в Берлин да изложи исканията на България по Добруджанския въпрос. В телеграмата си министър-председателят обяснява, че правителството е изпаднало в тежко положение, тъй като общественото мнение е настроено срещу съюзниците и не желае скъсването на българо-американските отношения.⁶⁹ На другия ден Радославов изпраща втора телеграма, в която излага конкретните искания на България — да се вдигне германското губернаторство от Кюстенджа и Добруджа да остане под българско управление; след уреждането на тези въпроси той ще се опита да убеди Министерския съвет да вземе съответно решение по отношенията със САЩ.⁷⁰

Разговорът на Ризов с германския секретар Цимерман се провежда на 21 април. Ризов излага исканията на България. Цимерман си взема бележка, но заявява, че България не трябва да поставя отношенията си със САЩ в зависимост от Добруджанския въпрос. Тогава Ризов му излага вътрешното положение в България, като му наемква, че този въпрос може да донесе неприятности на правителството.⁷¹ През това време в София се провежда ново заседание на Министерския съвет. Радославов убеждава министрите да приемат неговия подход.⁷² Чакало се само решението на Берлин. То се получава на другия ден и е отрицателно.

В германската главна квартира са против премахването на германското губернаторство в Кюстенджа. А това означава по същество отказ да се предаде Добруджа на България. Радославов и правителството са силно раздразнени. Недоволен е и царят.⁷³ Въпреки че Радославов все

още таи известни надежди за благоприятното разрешаване на Добруджанския въпрос, в началото на май той приема на аудиенция Мърфи и му заявява, че България няма намерение да скъсва отношенията си със Съединените щати.⁷⁴

Така едва след неуспешните разговори с Берлин се взема решение за запазване на отношенията със САЩ. Очевидно е, че по този въпрос Радославов не действа от предварително определени позиции, а се стреми да го използва като средство за въздействие в отношенията на България с Германия.

След като в края на май във Вашингтон се получава категоричното донесение на Мърфи, че германският натиск не е успял, в Държавния департамент се поражда идеята да се активизират отношенията с България. На първо време трябвало да се назначи редовен дипломатически представител, тъй като Мърфи бил само генерален консул. Тази идея е подкрепена и от Панаретов, който предлага да не се изпраща нов представител, а Воличка да премести резиденцията си в София.⁷⁵

В Държавния департамент обаче се спират на един от служителите от американската легация в Турция, който след скъсването между двете страни се намирал в Швейцария на път от Цариград за Америка. Предложеният дипломат Монтгомери е готов да отпътува за България. По това време обаче Радославов заминава за Берлин, където се надява, че ще може да изтръгне от германците отстъпки по спорния Добруджански въпрос.⁷⁶ Идването на нов американски представител в България можело да се стори подозрително в Германия и затова Радославов предпочитал да не усложнява допълнително отношенията си с Берлин. Той нарежда на българския посланик в Берн Пасаров, който поддържал връзка с американската легация, да предаде желанието му в София да остане както преди само Мърфи.⁷⁷ Освен това Радославов предупреждава Пасаров да бъде много внимателен в контактите си с американците и да не поема никакви ангажименти.⁷⁸ Така идеята за една по-голяма близост в отношенията между България и САЩ отпада. Но и българското правителство, и българската общественост продължават с неотслабващ интерес да следят позицията на САЩ по един важен проблем, свързан с войната и със съдбата на следвоенния свят. В Белия дом още от началото на войната смятат, че САЩ не трябва да подкрепя безрезервно военните цели на Антантата и че трябва да обявят свои цели, ако се намесят във войната.

Още през 1917 г. Вашингтон смята, че целите на Антантата не отговарят на американските възгледи за бъдещия мир. Президентът Уилсън на няколко пъти през 1916 и началото на 1917 г. подчертава необвързаността на САЩ с целите на Антантата и особения характер на американския подход към мира. През май 1916 г. той отбелязва, че Съединените щати нямат нищо общо с причините и целите на войната.⁷⁹ По-късно в апела си към воюващите страни от декември 1916 г. той приравнява целите на двете групировки.⁸⁰ А в голяма реч пред Конгреса от 22. I. 1917 г. Уилсън казва, че мирът, с който трябва да завърши тази война, трябва да бъде „мир без победа“.⁸¹

Специфичният подход към войната е още по-ясно изразен в речта на Уилсън от 2 април, в която се предлага обявяване война на Германия. Според него САЩ трябва да воюват, за да бъде защитена демокрацията в целия свят, а крайната цел на войната е изграждането на съюз от държави, който да гарантира правото на всички нации да избират свой начин на живот и управление и установяване на вечен мир на земята.⁸²

Президентът Уилсън смята, че целите на Антантата не могат да се вместят в подобни платформи. Последвалото в края на април посещение на английския външен министър Балфур в САЩ, който информира президента за тайните договори на Антантата, утвърждава още повече съмненията на Уилсън в целите на американските съюзници.

Но в името на съюзническото единство Белият дом решава да се въздържа от всякакви дискусии по този въпрос и да ги отложи до момента, когато бъде обезпечена победата над Германия. След посещението на Балфур Уилсън заявява на полковник Хауз, че икономическата мощ на Съединените щати в края на войната ще бъде толкова голяма, че съюзниците ще бъдат принудени да отстъпят и ще приемат американската програма за мир.⁸³

Решението да се отложат дискусиите за военните цели не означава, че Вашингтон трябва да се откаже от свой специфичен политически курс. Идеите на президента, залегнали в неговата априлска реч, получават развитие през следващите седмици. В речта си от 2 април пред Конгреса Уилсън заявява, че трябва да се обяви война не на германския народ, към който американците изпитват чувства на дружелюбие и симпатии, а на германското правителство, което е отговорно за разпалването на войната.⁸⁴

Засегнат бегло в априлската реч, този въпрос е доразвит в нова реч на Уилсън през юни, като специфичният подход към Германия се пренася и върху нейните съюзници. На първо място отново се заявява, че американският и германският народ не са врагове, тъй като германският народ не носи отговорност за действията на правителството. Що се отнася до германските съюзници, то те се намират в същото подчинение. Целта на автократичното правителство в Берлин е да създаде огромна зона на влияние, простираща се от Берлин до Багдад, и всички народи от тази територия живеят под принудата на германското правителство и чакат деня на своето освобождение. В рамките на този германски план на Австро-Унгария, България и Турция е определена ролята на пионки, напълно подчинени на Берлин.⁸⁵

Прекарвайки тази линия на разграничаване между отделните съюзници от Централните сили, президентът строи схема, която може да даде възможност на САЩ да вбият клин между тях. В това отношение Уилсън и Хауз възлагат големи надежди на либералното движение в Германия. Повод за това им дава вътрешното положение в страната. През пролетта на 1917 г. на много места в Германия избухват стачки, а на няколко места се правят опити за създаване на съвети. В същото време се засилва течението на привържениците на компромисен мир, които през юли 1917 г. прокарват в Райхстага известната „мирна декларация“.⁸⁶ Хауз смята, че либералното движение в Германия набирало сили и може да се очакват промени във вътрешнополитическата обстановка. Декларациите на Антантата, в които не се прави разлика между народа и правителството, отслабили либералите и карали германския народ да подкрепя правителството, опасявайки се от отмъщението на Антантата в случай на разгром.⁸⁷ Затова речите на американския президент били предназначени да подпомогнат либералното движение и да създадат условия за по-нататъшно засилване на опозицията срещу „пруската автократия“.

Отношението към германските съюзници преследва подобна цел. След като Балфур информира президента и полковник Хауз за съдържанието на тайните договори, става ясно, че по-голямата част от тери-

ториалните претенции на Антантата са главно за сметка на Австро-Унгария, България и Турция.⁸⁸ Тук интересите на Антантата се сблъскват с американските. САЩ започват вече да проявяват интерес към Югоизточна Европа и Близкия Изток и не смятат да допуснат окончателното преминаване на тези райони под английско и френско влияние.

Именно поради това политиката на САЩ в тези райони трябвало да доведе до увеличаването на американското влияние. Обявявайки тези страни за напълно подвластни на Германия, президентът Уилсън смята, че ще създаде условия за засилване на центробежните тенденции в Централния съюз. Тъй като САЩ не са влезли във война с тези страни, се откривала благоприятна възможност за евентуално посредничество за сепаративен мир между тях и Антантата. Станали веднъж посредник, САЩ щели да получат възможността да вземат участие при определянето на условията за мирните договори, да ограничават влиянието на Антантата в този район и да увеличат своето. В рамките на този политически курс още през април полковник Хауз иска от Балфур отстъпки от страна на Антантата при проявено желание за мир от германските съюзници.⁸⁹

Обявеният от президента курс спрямо Германия и нейните съюзници не е последван от активни действия на американската дипломация. Отчитайки възможността от разцепление и сепаративни мирни стъпки от страна на германските съюзници, американската дипломация оставя инициативата в техни ръце, а не форсира само подобни акции, тъй като се опасява от евентуални протести на Антантата.

Все пак САЩ се отказват да вземат участие в конференцията на Антантата по балканските въпроси през юли 1917 г., на която Англия иска да се засилят военните действия срещу германските съюзници.⁹⁰ На поканата е отговорено, че президентът не желае да бъде представен на конференцията, „тъй като САЩ не са във война с Австро-Унгария, Турция и България и участието в конференцията може да създаде впечатление, че САЩ участвуват в обсъждането на военните цели, свързани с мирните условия“⁹¹, т. е. президентът не желае да подпомага Антантата в усиляването на нейното влияние в Югоизточна Европа и Близкия Изток.

Специфичният курс спрямо Германия и нейните съюзници, разчитащ на политическо разцепление на Централните сили и на евентуален сепаративен мир наистина поражда в следващите месеци някои контакти с отделни представители на Централните сили,⁹² включително и с България. Но ходът на войната принуждава президента Уилсън да преразглежда този курс и в крайна сметка САЩ не постигат с него никакви успехи.

* * *

След намесата на САЩ във войната българският печат всекидневен обсъжда политическия курс, възможностите и целите, които тази голяма държава започва да преследва. Този интерес е продиктуван не само от влиянието, което САЩ могат да окажат върху цялостното и съдбоносно развитие на войната за Германия и нейните съюзници. Безспорно най-важният въпрос, който засяга България, е отношението на новия участник във войната към района на Балканите. По този въпрос се правят много догадки и предложения. Но вниманието на САЩ през лятото на 1917 г. е съсредоточено върху подготовката за военни действия и помощта на Антантата и няма никакви определени сведения за бъдещите им планове на Балканите.

Поради географското отдалечение и липсата на подробна информация в България не се получават точни данни за новия курс на правителството на САЩ. Връзките между двете страни са прекъснати от войната и даже българското правителство е затруднено в кореспонденцията си с посолството във Вашингтон. При това положение почти единственият източник на информация се оказват американските мисионери.

С влизането на САЩ във войната мисионерите в България се превръщат от неутрални наблюдатели в поданици на държава, която може да изиграе голяма роля в съдбата на Балканите. Едновременно с това като представители на организация, която се ползува с влияние, и добре информирани за противоречията между балканските държави те съзнават, че могат да играят голяма роля в отношенията между двете страни. Изявявали неведнъж симпатиите си към националните борби на българския народ, те разбират, че сега в България очакват изказванията им с нараснал интерес, тъй като за пръв път ще говорят не само от свое име, но и от името на самите Съединени щати.

Пръв от мисионерите взема отношение към събитията Ед. Хейскъл. В статия, публикувана в органа на протестантите в „Зорница“, той разглежда етническият характер на Македония. Прекарал дълги години в Солунската станция, той има възможност многократно да пътува в тези земи и да се запознае отлично с населението в тях. Хейскъл споделя впечатленията от обиколките си и заявява, че е убеден в българската принадлежност на мнозинството от тамошните християни. Той стига до извода, че ако се проведе плебисцит в Македония, България няма причини да се бои от неговия резултат.⁹³

Отказът на САЩ да участвуват в свиканата през юли конференция на Антантата за Балканите предизвиква появата на една голяма статия в „Зорница“. На първо място в нея се разглежда специфичният характер на влизането на САЩ във войната — обявяването на война само на Германия, а не на съюзниците ѝ. Имайки пред вид по-конкретно запазването на отношенията с България, авторът Ст. Бочев стига до извода, че Съединените щати не подкрепят каузата на балканските съюзници на Антантата. В същото време се отправя упрек към САЩ, че те не се интересуват достатъчно от съдбата на Балканите и сами се отстраняват от обсъждането на балканските проблеми, а според Бочев именно САЩ трябва да играят най-голяма роля при тяхното разрешаване. Той пише: „От всички воюващи меродавни държави те имат най-голяма възможност да видят фактите и събитията на Балканите в истинската им светлина. Те знаят какво е Македония. Те знаят кои и какви са и българи, и сърби, и румънци, и гърци. От седемдесет години техните хора живеят на Балканите; посетили са всеки кът, изучили са всяка паланка, видели са всички племена, запознали са се с всички езици. . . Те трябва да имат добрата воля да упражняват своя авторитетен глас пред своите големи съюзници в интерес на правдата и демократизацията на Балканите.“ Статията завършва с призива САЩ да станат арбитър на Балканите.⁹⁴

Статията явно е инспирирана от част от българската буржоазия, която иска запазване на отношенията със САЩ, тъй като разбира, че на бъдещата мирна конференция те ще имат един от решаващите гласове при разрешаването на всички въпроси, включително и този на Балканите. В същото време в нея е налице и известен упрек към мисионерите, които според автора могат да играят една по-активна роля при формирането на американската политика на Балканите.

Статията на „Зорница“ има широк обществен отзвук и е препечатана във в. „Мир“. При създалия се интерес към проблемите, повдигнати от нея, мисионерите естествено не могат да изостанат настрана и скоро в „Зорница“ и „Мир“ са публикувани отговори на двама от тях — Р. Маркъм и Л. Ъдроу.

Маркъм започва своя отговор по следния начин: „Уводната статия във вестник „Мир“ под заглавие „Съединените щати и Балканите“ беше зов към Америка да упражнява голямото си влияние и интерес на народното обединение, международната правда и истинската демократизация на Балканите. В тези разбъркани времена, когато няма никакви съобщения между централните сили и Новия свят, този апел няма да стигне до американския народ, но нищожното число американци, които са били щастливи да прочетат статията, не можеха да не бъдат възхитени от този израз на приятелски чувства, които българският народ питае към Великата Американска република. И ако Америка беше в положение да се научи за тези приятелски чувства и ако тя можеше да чуе този зов към правдата и справедливостта на Балканите, тя би отговорила на България така. . .“ В предполагаемия отговор на Америка Маркъм прави редица интересни сравнения между американската и българската история. Спирайки се на борбите на българския народ за национална независимост и обединение, Маркъм открива в тях много общи черти с подобни явления в историята на американския народ. Накрая той заключава, че борбата за освобождение и обединение е една от върховните цели на американската политика и затова борбата на българския народ несъмнено ще се ползува със симпатия в САЩ.⁹⁵

Известно време след Маркъм Л. Ъдроу публикува в „Зорница“ отворено писмо до „Мир“. Ъдроу познава добре националния въпрос и е настроен пробългарски. През Балканските войни той е представител на Червения кръст в българската армия при Одрин и спомага много за разобличаването на слухове за българските жестокости спрямо турското население. В края на 1913 г. той е начело на делегацията, която представя пред английската общественост меморандума на мисионерите. Сега в писмото си той излиза с едно пространно обяснение на целите на САЩ във войната. Според него те не са обвързани с никакви егоистични или завоевателни планове. САЩ шели да отидат на мирната конференция с развързани ръце, ще защитават правдата без оглед на това, дали имат насреща си приятели или неприатели, и ще решават проблемите с особено съчувствие към малките народи, между които е и България.⁹⁶

В централата на Американското мисионерско бюро (АМБ) в Бостън също се интересуват от България и Балканите. Външният секретар на АМБ д-р Джеймс Бартън, прекарал стаж като мисионер в Турция, познава заплетените отношения между балканските държави. Също като останалите мисионери той се отнася със симпатия към българските национални искания. Бартън поддържа близки отношения и със Стефан Панаретов.

В началото на септември Бартън поканва Панаретов в Бостън. Дватамата водят продължителен разговор върху положението на Балканите. Бартън изяснява позицията на Американското мисионерско бюро по балканските въпроси и Панаретов остава с впечатление, че организацията ще подкрепи България. Бартън му съобщава също, че вече е започнала подготовката на мирната конференция и се подбират хората, които ще влязат в американската делегация. След разговора Панаретов записва в дневника си: „Аз не се съмнявам, че в бъдещото решение на Балкан-

ския въпрос Бюрото ще бъде голяма полза и д-р Бартън ще бъде изслушан с почиттелно внимание.⁹⁷

Може да се направи изводът, че въпреки влизането на САЩ във войната на страната на Антантата мисионерите не променят своето положително отношение към стремежа на българския народ за национално обединение. Изказванията им за етническият характер на Македония, съпоставянето на борбите на американския и българския народ за освобождение и национално обединение, убеждението, че САЩ ще посрещнат със съчувствие националната кауза на България създават увереност, че мисионерите ще съдействуват за добрите отношения между двете страни и ще представят в САЩ целите на България в благоприятна светлина. Разговорите на Панаретов в Бостън дават основание да се вярва, че АМБ ще играе положителна роля като информатор и експерт при определянето на американската политика на Балканите.

Положителното си отношение към България Бюрото доказва още в следващите месеци, когато войната поставя на изпитание отношенията между двете страни.

* * *

В края на октомври 1917 г. на италианския фронт при Капорето Австро-Унгария започва голямо настъпление. То се развива успешно и довежда до почти пълен разгром на италианската армия. Тя е заставена да отстъпи на 70 — 110 км и понася огромни загуби.⁹⁸ През ноември фронтът е стабилизиран с английска и френска помощ. Ясно е обаче, че Италия дълго няма да бъде ефективна военна сила.

Поражението при Капорето предизвиква силен отзвук в САЩ. Започва кампания за по-бърза помощ на Антантата. Скоро пристига и молба от Италия САЩ да обявят война на Австро-Унгария.⁹⁹ В тази обстановка в печата и сред официалните среди се появяват искания да се обяви война на всички съюзници на Германия. За война се изказват и ръководителят на опозиционната Републиканска партия, сенаторът от Масачузетс Кабот Лодж и бившият президент Теодор Рузвелт.

Основният аргумент за обявяване на война на България е обвинението, че нейната легация извършва шпионаж в полза на Германия. Лодж заявява, че легацията трябва да се затвори. Подкрепя го и Т. Рузвелт. На 11 ноември той произнася голяма реч в Принстън, в която иска война с България, а след няколко дни в „New York Times“ я обвинява, че тя се е съюзила с „дявола“ и предава от Вашингтон сведения в Германия.¹⁰⁰ Тези обвинения изглеждат обосновани и голяма част от членовете на Конгреса ги считат за достатъчни за обявяване на война. В края на ноември Панаретов отбелязва в дневника си, че по всяка вероятност това ще стане.¹⁰¹ Държавният секретар Лансинг и президентът Уилсън също са склонни да се обяви война на България. При подготовката на посланието си до Конгреса в началото на декември Уилсън записва: „Препоръчвам на Конгреса незабавно да обяви САЩ в положение на война с Австро-Унгария, Турция и България.“¹⁰²

В този критичен момент се намесва Американското мисионерско бюро. Д-р Бартън и неговият представител във Вашингтон У. Пийт изработват един обстоен меморандум с аргументи против обявяването на война на България и Турция.¹⁰³ Меморандумът веднага е предаден на Лансинг, който го представя на президента. В същото време Бартън се свързва

с Кливлънд Дожд, президент на опекуния съвет на „Роберт колеж“. Дожд е колега на президента от университета в Принстън и поддържа близки отношения с него. Той му изпраща писмо, в което излага сведенията на АМБ и го съветва да не се обявява война на България и Турция.¹⁰⁴

Мисионерското бюро е голяма и силна организация, притежаваща много връзки и влияние сред официалните среди. Мненията и съветите му относно териториите, в които то води мисионерска дейност, са смятани за авторитетни и компетентни. Сега държавният секретар и президентът намират аргументите му убедителни.

В посланието си до Конгреса, прочетено на 4 декември, Уилсън предлага да се объяви война само на Австро-Унгария. За останалите две страни той заявява: „Логиката би трябвало да ни доведе също до обявяване война на България и Турция. Те също са оръдия на Германия. Но те са оръдия в по-малка степен и не са се изпречили на нашия път. Ние трябва да вървим само там, където ни води военната необходимост, и аз смятам, че в това трябва да се ръководим само от практически съображения, без да обръщаме внимание на други.“¹⁰⁵

При обсъждането на посланието конгресмените не се задоволяват от краткото изложение на президента по въпроса за България и Турция. Председателят на сенатската комисия по външните работи Уилям Стоун поисква по-обстойна мотивировка. Същия ден Лансинг предава на комисията меморандума на мисионерското бюро и своя обяснителна записка към него.¹⁰⁶

Меморандумът най-напред се спира на приятелските чувства, които българският народ изпитва към Съединените щати още от времето на турското робство. В цариградския „Роберт колеж“ били възпитани много българи и той често е наричан „люлка на българската свобода“, а българският посланик в САЩ в продължение на дълги години бил преподавател в колежа и е изключително приятелски настроен към Съединените щати.

По-нататък меморандумът се спира върху причините за участието на България във войната — те са локални и не засягат друга държава освен Сърбия; България не участва в германските планове за световно господство; тя няма войски на Западния фронт, не притежава изобщо подводници и следователно не съществува никаква опасност от директен конфликт между нея и САЩ; трудно може да се разбере по какъв начин войната с България ще допринесе за победата на Антантата и САЩ.¹⁰⁷

След тези обяснения Лансинг предлага на комисията своите изводи. Въпросът трябва да се разглежда повече от практическата му страна, а не от емоционалната. В случай, че САЩ обявят война на двете страни, те могат да навредят на американските поданици и интереси, без да имат възможност да отвърнат със същата мярка. Пийт — представител на АМБ, заявява, че американските мисионери и образователните общества в България и Турция водят работа от близо 100 години, играят важна роля в културния живот на двете страни, вложили са там близо 20 млн. долара и правителствата на България и Турция се отнасят много добре към тяхната дейност.¹⁰⁸

Според мисионерското бюро България е уморена от войната и започва да разбира, че по-нататъшното ѝ участие в нея е от полза само за Германия. България искала да напусне войната и не само народът, но и управляващите класи не са заинтересовани да поддържат повече германския империализъм. Една декларация за война само щяла да циментира разхлабените връзки между България и Германия, без да допринесе за побе-

дата на САЩ и Антантата. Американският мисионер Хейскъл е изпратил доклад, от който се вижда, че във връзка с Добруджанския въпрос са възникнали сериозни разногласия между България и Турция. Германия подкрепила турските искания за компенсация и в момента в България има силни настроения срещу двете ѝ съюзнички. След като отношенията между България и Турция създават трудности за Германия, САЩ не би трябвало да пречат на резултата, който се очаква.¹⁰⁹

Що се отнася до възможността българският посланик да служи като източник на информация за Германия, то тази възможност е напълно изключена, тъй като той кореспондирал с Европа само чрез Държавния департамент.¹¹⁰

Изложените от Лансинг сведения в комисията за външните работи променят настроенията. Аргументите на Мисионерското бюро оказват влияние върху членовете на Конгреса. Президентът пише на Кливлънд Додж: „Аз съм съгласен с всяка дума от Вашето писмо. . . и се опитвам да въздържа Конгреса от склонността му да включи всички съюзници на Германия в декларацията за война. Надявам се от цялото си сърце, че ще успея.“¹¹¹

Меморандумът на Бюрото и обясненията на Лансинг убеждават Конгреса. При гласуването на президентското послание мнозинството се изказва за запазване на съществуващите отношения с България и Турция и война е обявена само на Австро-Унгария.¹¹²

Благодарение на усилията на американските мисии войната между САЩ и България е избягната. Запазването на мирните отношения е от голямо значение най-вече за България. Тя запазва контакта си с един от противниците на Централните сили, а също и възможността да пропагандира своята национална кауза.

* * *

Обсъждането на въпроса за отношенията с германските съюзници съвпада с развитието на една голяма военно-политическа криза за Антантата и САЩ. Тази криза е породена от победата на Великата октомврийска социалистическа революция в Русия.

Във военно отношение появата на болшевишко правителство означава оттеглянето на Русия от войната. Една от първите задачи на новата власт е незабавното сключване на мир. Въз основа на Декрета за мир на всички воюващи страни се предлага да започнат незабавно преговори за мир „без анексии и контрибуции“¹¹³. След отказа на Антантата Съветска Русия започва преговори с Централните сили. На практика в началото на декември Русия излиза от войната. Това означава, че в следващите месеци Германия ще има възможност да съсредоточи на Западния фронт големи военни сили за завоюване на победа. Пред Антантата се изправя призракът на поражението.

И политическото въздействие на революцията върху Антантата е силно. През декември болшевишкото правителство започва публикуването на тайните договори за подялба на територии и сфери на влияние, сключени между страните на Антантата. Разкриването на империалистическия характер на целите на Антантата предизвиква силното негодувание на широки народни маси.

Кризата, в която изпадат страните на Антантата, поставя пред Съединените щати трудни задачи. Във военно отношение на преден план

излиза въпросът за ускоряване на подготовката и прехвърляне на достатъчно голям експедиционен корпус, който да подсили Западния фронт при очакваното пролетно настъпление на Германия.

Значително по-сложни проблеми стоят обаче пред САЩ в политическата област. Тук те са „атакувани“ от две страни. Разкриването на тайните договори на Антантата показва широчината на нейната завоевателна програма. Реализирането на тази програма обаче не е изгодно за Съединените щати, тъй като тя ще доведе до засилване на влиянието на Англия, Франция и Италия в нови райони на света. Освен това разкритията дискредитират не само Антантата, но и в известна степен и самите Съединени щати, които воюват с нея срещу Германия. Централните сили използват тайните договори и започват пропаганда срещу своите противници.

От друга страна, в Америка не могат да отминат с пълно мълчание предложението на Съветска Русия за мир. Това може да засили съмненията, че Съединените щати одобряват военните цели на Антантата. Налага се САЩ да се разграничат от военните цели на Антантата и да отговорят по някакъв начин на съветските предложения. Това е можело да стане само с контрапрограма на Щатите за мир и е направено от президента Уилсън на 8. I. 1917 г.

В своите изказвания за целите на САЩ във войната до края на 1917 г. Уилсън се стреми да не навлиза в подробности, които могат да влошат отношенията му с Антантата, а също така и за да остане свободна врата за евентуални контакти с либералите в Германия и нейните съюзници. В речите си той излага само някои основни възгледи върху принципите, които трябва да стоят в основата на следвоенния мир.

Така например в речта си от 17. V. 1916 г. той формулира три главни условия за запазване на мира в бъдеще — правото на всеки народ да избира свободно своята върховна власт, правото на малките държави да се ползват със същите права на суверенитет и териториална неприкосновеност, както и големите, правото на всички страни да бъдат избавени от всяко нарушение на мира вследствие на агресия или пренебрегване на правата им.¹¹⁴ За поддържането на тези принципи Уилсън предлага създаването на международна организация.¹¹⁵

Тези основни принципи се потвърждават и доразвиват в речта на президента пред Конгреса от 22. I. 1917 г. Тогава той отново се застъпва за правото на самоопределение на всички народи и създаване на международна световна организация, която да замени старата система от враждуващи съюзи от отделни държави.¹¹⁶ Отрицателното отношение към мерки като отмъщение, разделяне на империи и създаването на нови обособени, егоистични групировки се открива и в отговора му на папския апел за мир от август 1917 г.¹¹⁷

Всяки тези заявления на президента Уилсън обаче не представляват цялостна програма за мир, а само отделни отправни пропагандни точки, от които трудно може да се съди за целия комплекс на целите на САЩ във войната. Настъпилата след Октомврийската революция политическа криза налага вече изработването на подробен план, от който да проличи американското отношение към всички възникнали от войната проблеми и възгледите за бъдещото устройство на мира.

Необходимостта от уточняването на такава програма е осъзната още в края на лятото на 1917 г. Тогава президентът възлага на полковник Хауз да започне работа по изучаването на исканията на отделните

участници във войната и определянето на американските позиции във връзка с тези искания.¹¹⁸ Хауз започва веднага организирането на съответна проучвателна група.

В работата на групата, наречена Inquiry (изследване) участват историци, географи, икономисти, юристи и други специалисти, добре запознати с проблемите на отделните европейски страни или географски райони. Ръководител на групата е Сидни Мезис, президент на Нюйоркския централен колеж, а секретар — младият редактор на либералния вестник „New Republican“ Уолтър Липман. Групата работи под прякото ръководство на полковник Хауз и е независима от правителствените органи. Тя е свободна да използва всякаква информация, да изисква справки по отделни въпроси от специалисти и има възможност да си създаде независимо мнение по много проблеми. Въпреки че на преден план се изучават въпросите, които могат да възникнат на мирната конференция, групата в своите доклади коментира и е в състояние да дава препоръки и за текущата политика.¹¹⁹

В края на декември 1917 г. групата постига известни резултати. Когато президентът започва работа върху прочутите 14 точки за мир, полковник Хауз му предоставя един обширен доклад на групата, използван широко от президента.¹²⁰

Американската програма за мир е прочетена пред общо заседание на Конгреса и получава веднага широка известност. Тя включва две групи въпроси. В първата от тях, обединяваща 1, 2, 3, 4, 5 и 14 точки, се разглеждат въпроси от общ характер и се очертават основните принципи на отношенията между държавите след войната: срещу тайната дипломация, за свобода на мореплаването в мирно и военно време, за премахването на всякакви икономически бариери и установяването на равни търговски условия за всички, за разоръжаване и намаляване на сухопътните армии, за разрешаването в колониалните спорове при запазването на интересите на населението в колониите. Точка 14 според Уилсън е основна гаранция за премахването на бъдещите конфликти в света. В нея се предвижда създаването на една световна организация, гарантираща равни права на всички, участващи в нея.¹²¹

Безспорно изброените принципи, върху които президентът предлага да се формират отношенията между държавите след войната, са крачка напред в сравнение с плановете на двете воюващи групировки. Част от тези принципи пряко се противопоставят и на Антантата. Програмата на президента открива големи перспективи пред Съединените щати. Богати, с огромни икономически и финансови възможности, с модерна технология и с произведения извън конкуренцията на другите държави, те лесно биха завладели европейските и световни пазари и биха се утвърдили като първа сила в следвоенния свят. Международната организация, основана върху предложените от Уилсън принципи, би поддържала икономическата и политическата хегемония на Съединените щати.

В Белия дом съзнават, че за реализирането на тази програма трябва да се преодолеят много трудности. Една от главните е за териториалните претенции на държавите от двата лагера и за правото на нациите на самоопределение. Разрешаването на този въпрос трябва да създаде една по-справедлива основа за бъдещото Общество на народите. Затова в останалите точки от програмата се разглеждат най-острите проблеми от подобен характер: руският въпрос, Белгия, Франция и въпросът за Елзас и Лотарингия, границите на Италия, автономията на народите

от Австро-Унгария, Балканите, турският въпрос и създаването на независима полска държава.¹²²

Един от най-сложните за разрешаване въпроси е балканският. При формулирането на 11 точка президентът на Хауз се натъкват на значителни трудности. Те са породени от заплетените отношения и претенции на всички балкански държави. Ръководителите на американската политика не са добре запознати с тези отношения и се обръщат към доклада на групата за изследване, която е работила много задълбочено и има точна представа за балканските проблеми. Докладът за Балканите е разделен на две части. Първата от тях прави оценка на положението в момента и дава препоръки за дипломатически действия. Втората част проучва принципите и целите, които трябва да подпомогнат за справедливо разрешаване на балканския въпрос на мирната конференция.

В първата част докладът е ясен и категоричен. Той започва с обективна оценка на положението на Централните сили и мястото на България в съюза. В него доминиращият фактор е Германия. Една от нейните основни цели на югоизток е формирането на сфера на влияние, която обхваща района от Берлин до Багдад. В момента Германия напълно контролира тази област, но пред нея стоят четири проблема, които тя трябва да реши, за да се утвърди окончателно и да използва огромните суровинни ресурси, които се намират там. Тези проблеми се отнасят до съдбата на поляците, чехите, южните славяни и България.¹²³

Според доклада България се е присъединила към Централните сили главно поради това, че Германия използва нейното недоволство от Букурещкия мир. Другият фактор, който я привързва и който вероятно ще продължи да действа и след войната, са нейните финансови задължения към Германия. Авторите на доклада подчертават и обстоятелството, че страната е вкарана във войната от правителството, което не се ползува с поддръжката на народа.¹²⁴

Докладът на групата прави предложение и за целите, които американската политика в момента трябва да преследва в този район на германско влияние — те трябва да бъдат насочени към разрушаване на германския контрол в района. Едно от средствата, които могат да бъдат употребени, е да бъде задоволена и приятелски настроена България. Това може да се постигне, като се реши въпросът за балканските граници по задоволителен за нея начин. Според доклада САЩ имат възможността да удовлетворят справедливите искания на България.¹²⁵

Въз основа на тези данни докладът определя България като слабо звено в германската верига, което може да се поддаде на една дипломатическа офанзива на съюзниците, в основата на която обаче трябва да лежи „публичното признаване на справедливите ѝ национални искания“¹²⁶.

Във втората част на доклада са изложени възгледите на групата за целите, които САЩ трябва да поддържа на открита конференция, и за предложенията при сключването на мирния договор.

По отношение на Балканите комисията постъпва с необходимото внимание, налагащо се от сложността на проблемите за разрешаване. Мнението на експертите представлява несъмнен интерес: „Никакво справедливо или трайно решение на обърканите проблеми, които изправят един срещу друг дълбоко обидените балкански народи, не може да бъде основано на произволния Букурещки договор. Този договор беше продукт на една вредна дипломация, която народите по света сега са решили да премахнат. Договорът нанесе ущърб на всяка балканска нация, даже и на тези, които на пръв поглед той облагодетелствуваше,

като постави всички пред една постоянна заплаха от война. Той несъмнено накара българския народ да загуби своето естествено чувство на преданост и лоялност. Той отричаше на Сърбия правото на изход на море, който беше необходим за нея, тъй като само изходът на море правеше пълна нейната независимост. Разбира се, всяко справедливо решение трябва да започне с евакуацията на Румъния, Сърбия и Черна гора от армиите на Централните сили и възстановяването на Сърбия и Черна гора. Взаимоотношенията между различните балкански народи трябва да се основават на справедливо равновесие от национални и икономически съображения, прилагано в благороден и изобретателен дух след безпристрастно и научно изследване. Вмешателството и интригите на великите държави трябва да бъдат прекратени, а начините да се постигне национално единство чрез кланета да бъдат премахнати.

Очевидно би било неразумно сега да се опитваме да очертаем границите на балканските държави. Но някои общи съображения обаче трябва да се имат пред вид. Накратко те са: 1) че областта, анексирана от Румъния в Добруджа, е почти сигурно българска и тя трябва да бъде върната; 2) че границата между България и Турция трябва да бъде установена по линията Мидия — Енос, както това е съгласувано от конференцията в Лондон; 3) че южна граница на България трябва да бъде брегът на Егейско море от Енос до залива на Орфано, като устието на р. Струма трябва да бъде на българска територия; 4) че най-добрият изход на море за Сърбия е Солун; 5) че окончателното решение за Македония не може да бъде взето без по-нататъшно изследване; 6) че независима Албания е почти сигурно едно нежелано политическо съществуване.

Ние твърдо се придържаме към мнението, че при последния анализ икономическите съображения ще надделеят върху националистическите връзки на Балканите и че решение, което осигурява икономически просперитет, ще бъде по всяка вероятност устойчиво.¹²⁷

Това становище на групата показва, че при подхода към сложните и заплетени балкански проблеми експертите на комисията се ръководят спрямо България от принципа на националностите, а спрямо общобалканските въпроси — от принципа на създаване на възможно най-благоприятни условия за икономическо развитие.

Президентът съзнава сложността на балканските проблеми. Допълнително обстоятелство, което го затруднява, е, че САЩ не са във война с балканските съюзници на Германия, а с България поддържат даже дипломатически отношения. Публикуването на 11 точка в духа на доклада на комисията може да предизвика буря от негодувание сред балканските съюзници на Антантата.

В сложността на въпроса президентът се убеждава и от срещата, която полковник Хауз провежда със сръбския министър Веснич, намиращ се по това време в САЩ начело на специална мисия. Хауз се среща с Веснич, за да чуе неговото мнение по балканските въпроси. Впечатленията от срещата показват трудностите, с които може да се сблъскат САЩ. Веснич упорито твърди, че не може да има никаква ревизия на Букурещкия договор, и че България не може да бъде възнаградена за своето предателство.¹²⁸

Тези обстоятелства принуждават президентът да формулира точка 11 по начин, който от една страна, да не съдържа явни противоречия с изводите на комисията, а от друга, да не предизвика изостряне на отношенията с Антантата.

Окончателната формулировка е следната: „Румъния, Сърбия и Черна гора трябва да бъдат евакуирани; окупираните територии възстановени; Сърбия получава свободен и обезпечен излаз на море; отношенията между различните балкански държави, трябва да бъдат определени от дружески съглашения в съответствие с исторически установените признаци на поданство и националност трябва да бъдат установени международни гаранции за политическата, икономическата и териториалната цялост на отделните балкански държави.“¹²⁹

Така формулирано, американското становище за Балканите съдържа голяма доза неяснота и по същество, като се изключи излазът на Сърбия на море — нещо, което би било оспорвано от България, ако излазът е през Македония, не внася никакъв нов елемент в разрешаването на балканските проблеми. Нещо повече, искането за възстановяване на статуквото връща старите граници и поставя България в положението след 1913 г.

Дипломатическите съображения не позволяват на президента да последва съветите на групата за изследване, която отдава дан на справедливите искания на България за национално обединение. Това поставя под въпрос възможните контакти за сепаративни преговори с България, тъй като никое българско правителство не може да приеме възстановяването на статуквото.

Препоръката на групата за дипломатическо въздействие върху България обаче има известен ефект в следващите седмици, когато в Швейцария е направен опит за контакт със Съединените щати от българска страна.

* * *

Новите моменти в американската политика — обявяването на война на Австро-Унгария и 14-те точки на президента — предизвикват известни реакции в България.

Победата на Октомврийската революция и последвалите я събития оказват силно влияние върху България. Тежестта на войната е вече непоносима. В тила и на фронта се засилва революционната пропаганда и желанието за сключване на мир.

Желания за мир се забелязват и в буржоазните среди. От тяхна гледна точка България е постигнала своите цели във войната. В края на 1917 г. Радославов заявява: „България постигна онова, за което се намеси във войната — обединението си в своите исторически и етнографски граници — Македония с Моравско и Добруджа.“¹³⁰ По-нататъшното участие във войната има за цел само да осигури постигнатото по дипломатически път. Но тук правителството на Радославов се натъква на съпротива. Германия, Австро-Унгария и Турция се противопоставят на българското искане за част от Моравската област и Северна Добруджа. Турция предявява претенции за областта западно от Одрин, отстъпена на България в 1915 г.¹³¹

Съпротивата, която среща правителството за дипломатическото признаване на националното обединение, и недоверието към съюзниците карат част от антантофилски настроената буржоазия да опитва и други пътища за признаване на българското обединение. Няколко предпазливи опита за контакти с Англия и Франция са направени през лятото на 1917 г. в Швейцария.¹³² Въпреки че те не се увенчават с успех, част от българската буржоазия още се надява, че може да се постигне някакво споразумение.

Нов опит, този път като се използва посредничеството на САЩ, предприема в първите месеци на 1918 г. в Швейцария Тодор Шипков. Принадлежащ към кръговете на антантофилската буржоазия, едър производител и търговец на розово масло, бивш депутат в Народното събрание, възпитаник на „Роберт колеж“, Шипков поддържа тесни връзки с Мърфи и посланика в Букурещ Воичка. През 1917 г. той се намира в Швейцария по свои търговски работи. Там Шипков се свързва с американската легация в Берн.

В края на декември 1917 г. Уилсън — шарже д'афер на американската легация в Берн, изпращайки редовния доклад върху положението в Централните сили, съобщава в Държавния департамент, че е посетен от Тодор Шипков. Той му дава информация върху положението в България и по-специално върху антигерманските настроения в страната. Шипков съобщава, че Германия оказва силен натиск да се изпратят български войски във Франция и Турция; България била постигнала вече своята цел — възстановяването ѝ в границите на Сан-Стефанския договор и само ще се противопоставя на всеки опит да бъде изтласкана от тези територии; България може във всеки момент да отхвърли войските на Антантата от Солун, но се опасява от Австрия, която може да стъпи там и впоследствие да не може да бъде изтласкана.¹³³

Шипков вижда след войната България с излаз на Средиземно море през Кавала и по този начин независима от Германия и бариера срещу нейната схема за германска централна Европа. Той заявява, че България се бори само за своето обединение и независимост и ще се противопоставя на всеки опит за доминация от страна на Германия или от някоя друга сила. Той се надява на американските капитали и инициатива, за да може България да се бори с германската търговия след войната.¹³⁴

Уилсън се осведомява от българския министър в Берн за Шипков и съобщава, че според него по всяка вероятност българското правителство би било готово да преговаря по въпроса за излизане от войната с Антантата при условие, че се намери удобна формула за това.¹³⁵

Няколко дни по-късно Уилсън изпраща втора телеграма до Държавния департамент, в която съобщава, че е разговарял с английския министър в Берн за посещението на Шипков. След като се свързал с Лондон, министърът му съобщил интереса на английското правителство да получи повече сведения за отношението на България към един сепаративен мир и условията, при които той може да бъде постигнат. Уилсън иска позволенията на Държавния департамент да се свърже по неофициален път с Шипков, за да получи по-ясни сведения. На 5 януари 1918 г. Държавният департамент се съгласява с предложението.¹³⁶

Преговорите с Шипков са поверени на американския професор Джордж Херън, който живее в Берн. Херън е известен в Европа със своите работи, пропагандиращи каузата на президента Уилсън. В същото време той е смятан от Държавния департамент като човек, който познава добре положението в Европа. Едновременно с разговорите с Шипков той е в контакт и с германски и австрийски неофициални представители.¹³⁷

Херън влиза във връзка с Шипков и разговаря с него няколко пъти, след което изпраща подробен отчет на Уилсън, който е препратен в САЩ. В разговорите си с Херън Шипков изразява опасенията на България срещу нарастващата заплаха от Германия — той издига много обвинения срещу нея, между другото, че третира окупираните от България земи като завладени територии, че ограбва Добруджа напълно и че герман-

ците приличали на ято скакалци — затова България се бои от германското влияние. България потенциално се виждала като икономическа и основна политическа сила в района между Константинопол и Багдад. Твърдейки, че изразява мнението на царя и правителството, Шипков заявява, че Антантата чрез посредничеството на САЩ може да направи България стена срещу германската експанзия към Мала Азия.¹³⁸

Шипков поставя интересни условия за сключването на един сепаративен мир „де факто“. Предложението му се свежда до следното: България е постигнала всичко, което е желала; няма да открива повече огън във войната с изключение на случаите, когато трябва да се защитава; няма да атакува Солун и предпочита там да останат войски на съюзниците срещу евентуална заплаха от Германия; Антантата може да остави там 20 — 30 000 войници и България няма да атакува нито тях, нито Сърбия и Гърция; България не може да демобилизира, защото може да бъде нападната от Германия или от Сърбия и Гърция. Шипков казва: „България не може формално да сключи сепаративен мир, но тя ще изпълнява основните положения на един сепаративен мир, ако получи уверения, че САЩ няма да обявят война срещу нея.“¹³⁹

Шипков вижда бъдещето на България на Балканите по следния начин. След 15 години България ще бъде лидер на Балканите; тя ще бъде единствената мощна фигура на Балканите, защото има способност да организира и цивилизова; една България със задоволени териториални амбиции, със своя мощ и мъдрост за кратко време ще абсорбира сърбите и гърците в една балканска конфедерация, обхващаща целия Балкански полуостров; тази България, преграждаща пътя на Германия към Азия, трябва да получи в бъдеще неограничена финансова помощ от САЩ и фактически да стане „благодарен американски протекторат“.¹⁴⁰ Шипков прибавя, че няма официални пълномощия да води преговори, но е приятел на царя и правителството и е готов да пътува до София и обратно, за да се осъществи търсената връзка.

Разглеждайки предложенията на Шипков, трябва да се отбележи на първо място тяхната нереалност. Възгледите му за бъдещата роля на България в района на Балканите и Мала Азия не са съобразени със сложността на отношенията в този район и неговото голямо значение в икономическо, стратегическо и политическо отношение. Неговите предложения за примирие „де факто“ не могат да бъдат приети, тъй като ще предизвикат бурно негодуване на балканските съперници на България.

Херън, повече учен и моралист, отколкото политик, с възмущение отхвърля предложението на Шипков.¹⁴¹ Американският шарже д'афер в доклада си гледа на нещата по-практично и препоръчва да се продължат контактите с Шипков, като се привлече към тях и Англия.¹⁴²

Във Вашингтон президентът Уилсън намира, че базата на предложенията на Шипков е неприемлива.¹⁴³ Той поръчва на Лансинг да се препрати неговото мнение в Швейцария и да се прекъснат контактите. В Държавния департамент обаче се забавят и чак в края на март в Берн се получава инструкцията на Лансинг. В нея се казва, че Държавният департамент не може да представи на България други предложения освен тези от програмата за мир на президента. Херън трябва да предаде на Шипков, че САЩ ще посрещнат добре всяка стъпка, направена от България само в рамките на тази програма.¹⁴⁴

Междувременно Шипков вече пътува за София. Там в средата на април той иска аудиенция от царя, но тя му е отказана. Германското разуз-

наване е следило неговите контакти с американците в Швейцария и представя доклад на Фердинанд.¹⁴⁵ Освен това на 15 април във в. „Washington Post“ е публикувана част от доклада на Херън. На 17 април той е последван от статия, в която България е обвинена, че действа като германски агент за разцеплението на единството между Антантата и САЩ.¹⁴⁶ Всичко това слага край на усилията на Шипков да осъществи някакви по-сериозни контакти за уреждане на сепаративен мир с американското посредничество.

Отказът на управляващите среди в България да поддържат дейността на Шипков не означава, че те не се интересуват от американската политика във войната. Нещо повече, фактът, че досега САЩ запазват отношенията си с България, въпреки че воюват с Германия, ги кара да смятат, че има възможности за по-близки връзки с тях.

Запазването на отношенията между САЩ и България предизвиква силното недоволство на балканските съюзници на Антантата. Сръбската легация във Вашингтон води непрекъсната пропаганда срещу България и Панаретов. Обвиненията в шпионаж срещу него са инспирирани главно от тази пропаганда. Издават се също фалшиви и преувеличени комуникета за български жестокости в Сърбия. След отказът на САЩ да обявят война на България тази пропаганда се засилва. В САЩ пристига специална сръбска мисия, която наред с другите задачи действа и за скъсването на отношенията с България.¹⁴⁷

Широка антибългарска пропаганда се води и в Европа. Националният въпрос на Балканите и целите на България във войната съзнателно са извращавани и изопачавани. През лятото на 1917 г. българското правителство взема съответни мерки. За борба с антибългарската пропаганда и изясняване на националния въпрос на Балканите през септември 1917 г. е създадена специална културна мисия. В нея влизат редица учени и публицисти. Център на дейността на мисията става Швейцария. Там се организира издаването на няколко вестника, пропагандни материали, брошури и книги. Една от задачите на мисията е да изпраща своята продукция в Съединените щати. Тя се опитва да направи това, но без особен успех.¹⁴⁸

Засилването на антибългарската пропаганда в САЩ, неуспехът на мисията да проникне там и потенциалната опасност от скъсване на отношенията карат мисията и правителството да търсят по-ефективни начини за пропаганда в Съединените щати. В средата на януари ръководителят на мисията Т. Недков пише на министър-председателя в София: „Заинтересувал съм неколцина американци, установени на местожителство в Женева и ползващи се с влияние пред управляващите кръгове в Америка, с балканските работи и по-специално с правотата на българските национални аспирации. За една по-пълна документация... необходими са публикации по горните въпроси, направени от американските мисионери у нас. Моля прочее разпоредете в най-скоро време да ми се изпратят всички материализа дейността на споменатите мисионери в България. Трябва да използваме разположенията на симпатизиращите ни тук американци, най-вече сега, когато сръбската мисия в Америка начело с пълномощния министър Веснич води една енергична и пакостна нам пропаганда и когато ни е отнета възможността за едно пряко въздействие върху американското обществено мнение.“¹⁴⁹

По това време правителството в София стига да мисълта да използва по-ефективно американските мисионери. С тази цел то се обръща към Хейскъл и Маркъм. Правителството има сведения, че и двамата желаят да се завърнат в САЩ, но трудностите, породени от войната, възпре-

пятствуват пътуването. Сега то им предлага да заминат за САЩ и да работят там за пропагандирането на българската национална кауза. Хейскъл и Маркъм приемат предложението. След като получава съгласието им, министър-председателят им препоръчва да заминат за Швейцария и телеграфира на Недков: „Влезте в споразумение с Маркъм и Хейскъл, които тези дни пристигат в Швейцария.“¹⁵⁰

В Швейцария двамата мисионери водят разговори с Недков и с останалите членове на културната мисия. Решено е да се създаде в САЩ едно бюро, което да координира цялата дейност на българската пропаганда. В работата на бюро то трябва да бъдат привлечени и други хора. Средствата ще бъдат осигурени чрез българското посолство във Вашингтон, а материалите ще се изпращат посредством американското посолство в Берн, за което Недков вече е получил съгласието на американския посланик. На първо време мисията снабдява мисионерите с известен брой материали от българската преса.¹⁵¹

Недков използва престоя на мисионерите в Швейцария, за да осъществи по-тясна връзка с живеещите там американци. Маркъм има няколко срещи с тях и ги запознава с положението в България и на Балканите. Впечатленията си той предава на Недков: „Всички американци. . . са твърдо убедени, че Америка ще играе предимствена роля в окончателната ликвидация на сегашната международна криза, вследствие на което България трябва да запази приятелските си връзки с американското правителство. Досегашното поведение на България, което е помогнало за запазването на тези връзки, е един голям актив за българското правителство.“¹⁵²

На път за САЩ Маркъм трябва да остане също известно време в Англия. Там той трябва да влезе във връзка с българофилските кръгове и да им предаде някои сведения и материали на културната мисия. Недков съобщава в София, че тези срещи на Маркъм ще бъдат от голямо значение за българската кауза там.¹⁵³ Пристигането на Маркъм и Хейскъл в САЩ съвпада с нова криза в отношенията на САЩ с България.

* * *

След сключването на Брест-Литовския договор Германия бързо превърна своите войски от Източния на Западния фронт и в началото на март 1918 г. започва голямо настъпление. Дните до лятото преминават под знака на засилената военна опасност за Антантата и САЩ. Антантата трябва да напегне всичките си сили, за да отрази натиска на Германия. Военното производство е стигнало до краен предел. Финансите се поддържат само с американски заеми. Войските са изморени. Затова погледите на Англия и Франция се насочват към Съединените щати, които единствени с огромните си икономически и военни ресурси могат да окажат решаваща помощ.¹⁵⁴

В САЩ вземат бързи мерки за помощ. В кратки срокове през океана започват да се отправят десетки транспорти с войски, оръжие и снаряжение. Докато през април общият брой на американските войски във Франция е 300 000, то през юли те нарастват на един милион с тенденция към края на годината броят им да се удвои. Въпреки че малка част от американските войски влизат в сраженията поради известна неподготвеност, тяхното присъствие като резерв дава възможност в боевете да бъдат вкарани всички налични английски и френски дивизии.¹⁵⁵

Германските успехи оказват влияние и върху политическия курс на САЩ. Обществено мнение в страната се настройва силно антигермански. Промени настъпват и сред правителството. Английският представител във Вашингтон оценява това по следния начин: „Досега правителството се надяваше и вярваше, че речите на президента сами по себе си усилват позициите на либералната партия в Германия, подриват бойния дух на нейната армия. . . Сега правителството съзнава, че се е заблуждавало. Стана ясно, че речите и пропагандата не могат да вдигнат германския народ, против германските милитаристи или да откъснат Австрия от Германия. Най-накрая те разбраха, че ако Германия трябва да бъде разбита, това трябва да стане с военни средства.“¹⁵⁶

Освеж германските военни успехи влияние върху Белия дом оказва и сключването на Брест-Литовския договор. Този дипломатически успех на Централните сили веднага се отразява върху вътрешното им положение. Либералната опозиция в Германия с изключение на левите сили в социалдемократическата партия изразява пълна подкрепа на правителството. Подобно е положението и в лагера на германските съюзници.

Тази промяна в настроеността на либералната опозиция в Германия прави безцелни по-нататъшните усилия на президента да въздейства на събитията с политически средства. Американският дипломат У. Булит резюмира по следния начин положението: „Трябва да мине известно време, за да може президентът отново да апелира към германските социалисти и либерали. Днес обаче едно язвително отношение срещу германската източна политика би довело само до обединение на народа около правителството. Затова сега е по-добре да се бием и да мълчим.“¹⁵⁷

Самият Уилсън непо-зле от английските и американските дипломати преценява положението и прави съответни корекции в своята политика. В реч, произнесена на 6 април в Балтимър, президентът излага нов курс. Като обвинява германските управляващи среди за тяхната агресивност, показана в договора с Русия, Уилсън заявява, че не може да се очаква Германия да промени своите методи и да сключи справедлив мир. Германия още веднъж е доказала, че само силата определя съдбата на човечеството. Затова Съединените щати могат да имат само един възможен отговор — да приложат също сила до последна възможност, без ограничения, за да се направи справедливостта закон за целия свят и да се повали в прахта военното господство.¹⁵⁸

В тази обстановка, когато всички сили в САЩ са насочени в помощ на Антантата, в Конгреса отново се повдига въпросът за война с България и Турция. През март в Европа и САЩ започват да се разпространяват слухове, че във военните действия на Западния фронт участвуват български войски. Държавният департамент веднага иска сведения от консула в София Д. Мърфи. Отговорът на Мърфи пристига в края на март и е публикуван в пресата на 2 април. В него напълно се опровергават сведенията за присъствието на български войски във Франция.¹⁵⁹

Опровержението обаче не спира настъпилото раздвижване. В печата вече се води кампания срещу България. В деня, когато е публикувана телеграмата на Мърфи, сенаторът Кинг внася в Конгреса резолюция за война на България и Турция. Като причина за войната срещу България той посочва присъствието на български войски на Западния фронт. Резолюцията е предадена за разглеждане в сенатската комисия по външните работи.¹⁶⁰

Комисията обаче забавя своята работа и на 23 април сенаторът Бръндейдж иска резолюцията да бъде разгледана спешно. Сенаторът Нокс подкрепя искането му, заявявайки, че присъствието на българския посланик в САЩ позволява на германците да имат ценен източник на сведения.¹⁶¹

При това положение от решаващо значение е позицията на правителството. Лансинг продължава да бъде противник на войната с България и изпраща на президента доклад в този дух. По същество докладът е повторение на меморандума и записката, които са представени в Конгреса през декември.¹⁶² Становището на президента също е отрицателно. Той смята аргументите на Лансинг за убедителни и след проучването на доклада кани сенатора Кинг на разговор в Белия дом.¹⁶³

Под натиска на голяма част от сенаторите комисията продължава своята работа и на 2 май кани Лансинг да изложи позицията на Държавния департамент. На срещата Лансинг развива отново аргументите от меморандума на Мисионерското бюро. Изложението му въздейства върху сенаторите. След заседанието Лансинг отбелязва в дневника си, че докато отначало преобладавало мнение да се поиска обявяването на война, то след изказването му настроението се променило и комисията била склонна да се откаже от предложението.¹⁶⁴

Въпреки че войнствените настроения в комисията започват да утихват, тя поисква от Държавния департамент да се вземе мнението на съюзниците от Антантата. Още на другия ден Лансинг изпраща запитвания в Лондон, Париж, Рим и Върховния военен съвет във Версай. Трите правителства отговарят положително и само Върховният военен съвет изразява съмнения за непосредствения ефект върху хода на войната.¹⁶⁵ Отговорът на Англия, Франция и Италия наклонят везните в полза на войната.

Още от самото начало кампанията за обявяване на война Мисионерското бюро действа в полза на България. Веднага след резолюцията на Кинг д-р Бартън изпраща на новия председател на комисията сенатора Хичкок изложение, съдържащо позицията на АМБ.¹⁶⁶ След това Бартън заедно с Кливлънд Додж се обръщат с писмо до Т. Рузвелт. И двамата убеждават експрезидента за наличието на антигерманска опозиция в България, обясняват му положението в страната, изтъкват значението на просветната и религиозна дейност на мисионерите в този район.¹⁶⁷

В разгара на кампанията срещу България в САЩ пристигат Хейскъл и Маркъм. След разговор с д-р Бартън те се установяват във Вашингтон. По негова молба двамата изработват подробен доклад за положението в България и на Балканите, който е препратен от Бартън до сенатора Хичкок. Комисията проявява интерес към сведенията на мисионерите и ги поканва на разговор. На срещата присъствуват десет от седемнадесетте члена на комисията. Разговорът продължава близо два часа.¹⁶⁸ Изказванията на Хейскъл и Маркъм са приети много добре. След това сенаторът Томас пише на Бартън: „Ние изслушахме с голям интерес сведенията на мисионерите. Аз съм много впечатлен от техните изявления и предложения.“¹⁶⁹ Самият Хенри Кабот Лодж, който отсъства от срещата, пише лично писмо на Хейскъл, в което изказва съжаленията си, че не е могъл да се запознае с тях.¹⁷⁰ Очевидно срещата на мисионерите с комисията оказва голямо влияние върху тях.

Наколко дни след това, в края на май, във влиятелното списание „Independent“ се появява голяма статия от Хейскъл под заглавие „Трябва ли да обявим война на България“. Отговорът на този въпрос според Хейскъл е отрицателен. На първо място той обяснява, че една война меж-

ду САЩ и България не би имала полза, защото не могат да се изпратят американски войски на Солунския фронт. В същото време Германия може да изиска от България войски за Западния фронт. Досега България е отказвала да направи това. Тя е устояла на германския натиск да скъса отношенията си със САЩ, тъй като българският народ е настроен много добре към американския. Това личало и от факта, че всички американски училища в България работят нормално, а американският консул Мърфи е „персона грата“.¹⁷¹

Хейкъл се спира и на причините за влизането на България във войната. Една от главните е Букурещкият мирен договор. Той предал на съседните балкански държави територии, населени с българско население. Ако балканският въпрос се разреши според етнологическия принцип, както твърдят това Антантата и президентът Уилсън, то на България трябва да бъдат върнати частите от Македония, намиращи се сега в Сърбия и Гърция, и част от Добруджа, намираща се в Румъния.¹⁷² Българският народ, казва Хейкъл, вече е разбрал, че е застанал на погрешна страна във войната, и ще направи усилие да се освободи от своите съюзници. А през това време американската политика трябва да избягва всички враждебни актове срещу България.¹⁷³

Дейността на Хейкъл и Маркъм предизвиква вълна от протести от страна на антантофилските кръгове. Те са наричани „българофили“, „германофили“ и „антиамериканци“. Един американски журналист пише: „Някои хора казват, че България е била американизирана от мисионерите и учителите от „Роберт колеж“. На нас ни се струва обаче, че сега мисионерите и учителите са се побългарили.“¹⁷⁴ В края на май помощник-държавният секретар Уилям Филипс пише на д-р Бартън: „Аз се осмелявам да доведа до Вашето внимание информацията, получена в Държавния департамент, че двама от Вашите мисионери, завърнали се наскоро от България, говорят твърде много за работи, свързани с международната ни политика. Те стигат в изказванията си толкова далеч, че изглеждат ангажирани в пробългарска пропаганда и в същото време предизвикват остри нападки срещу страните, с които САЩ са свързани във войната.“¹⁷⁵

Въпреки протестите дейността на Мисионерското бюро и особено тази на Хейкъл и Маркъм оказва силно влияние сред членовете на Конгреса и по-нататъшното обсъждане на въпроса за обявяването на война на България е изоставено. Внесената към края на юни нова резолюция за война от сенатора Кели е оставена без последствия.¹⁷⁶ Няколко дни по-късно Лансинг кани Панаретов в Държавния департамент и го уверява, че САЩ нямат намерение да обявяват война на България.¹⁷⁷

Междувременно в България се извършват политически промени. На 18 май от власт пада правителството на Радославов и той е заменен с Ал. Малинов. Тази промяна става главно поради неспособността на Радославов да защити исканията на България пред нейните съюзници. По силата на Букурещкия мир с Румъния, сключен на 7 май 1918 г., България получава само Южна Добруджа, а северната част е оставена под съвместното управление на всички сили от Централния съюз. Това довежда до оставката на министър Д. Петков и до правителствена криза.

Недоволство в българската буржоазия предизвиква и засилената икономическа експанзия на германците и тяхното грубо държане спрямо България. Това недоволство прераства в съмнение в по-нататъшната необходимост от съюза с Германия, особено след нейната неуспешна пролетна офанзива на Западния фронт. Антантофилската буржоазия смята, че е необходимо да се потърсят пътища за евентуално спасение

на България, ако Германия загуби войната. Но Радославов, известен като твърд-привърженик на Германия, не е фигурата, която може да вдъхне доверие на Антантата. Ето защо изборът пада върху опитния политик, водач на демократическата партия, Александър Малинов.¹⁷⁸

Идването на Малинов на власт поражда известни надежди сред Антантата, че той ще потърси пътища за излизане на България от войната чрез сепаративен мир. Тези надежди се поддържат и от дейността на някои българи в Швейцария, които влизат в контакт с представители на Антантата за изясняване на условията, при които България може да преговаря за сепаративен мир.

Още в началото на май е осъществена връзка между английския посланик в Берн и представител на опозицията в България. На посланика е представен план на българските искания. Те включват Добруджа, Македония с Кавала, Серес и Драма и граница с Турция по линията Мидия — Енос.¹⁷⁹

Някои среди във Форин Офис отначало се отнасят доброжелателно към намеренията на българските емисари да потърсят сепаративен мир.¹⁸⁰ Очевидно там се надяват, че тяхното положително отношение може да подтикне опозицията към действие и да ускори излизането на България от войната. Последвалата замяна на Радославов английският посланик в Берн свързва с дейността на кръговете, които му предлагат този план.¹⁸¹

Във Франция, известна за българските предложения, също има хора, склонни да се направи опит. В политическия отдел на френската секция във Върховния военен съвет във Версай е изработен меморандум за задоволяването на някои искания на България на основата на декомпенсирането на Букурещкия мир от 1913 г.¹⁸² Меморандумът като неофициален документ е представен от американския представител във Версай генерал Блис, който го препраща във Вашингтон.

Генерал Блис прибавя към него писмо, в което рязко се противопоставя на предложението. Той отрича по принцип възможността да се задоволят чрез сепаративни преговори исканията на България. Блис смята, че по същия начин Антантата може да влезе в споразумение и с Германия, ако тя ѝ предложи „още по-голям откуп“. Такъв род действия според генерала нахвърняват честта и принципите на САЩ.¹⁸³

Президентът Уилсън, след като се запознава с меморандума и писмото на Блис, се съгласява напълно с неговото мнение и се противопоставя рязко на предложението да се установят контакти с България.¹⁸⁴

Отрицателното отношение на Уилсън се дължи на отказа му да следва повече курса на политическо разцепление на Централните сили. Очевидно е обаче, че и други съображения играят роля. В началото на лятото броят на американските войски в Европа се увеличава бързо. В Белия дом твърдят, че огромната американска армия, с която те ще разполагат, след няколко месеца може да изиграе голяма роля при постигането на победата над Германия. Това естествено ще подсили американските позиции на бъдещата мирна конференция.

Предпазливите сондажи на Антантата за сепаративен мир в Югоизточна Европа можели в перспектива да извадят от войната България, а след това и Турция, ако се наруши връзката между нея и Германия. В такъв случай можели САЩ да бъдат отстранени от решаването на въпросите на Балканите и Близкия Изток и този район да мине окончателно под английско и френско влияние. Перспектива, която в никакъв случай не може да бъде приета от САЩ. Затова Уилсън в отговор на военния минис-

тър Бекер, който му представя документите, заявява, че ако Антантата му направи официално това предложение, той ще го приеме като оскърбление.¹⁸⁵

Тази декларация на президента е направена на 19 юни. Няколко дни по-късно американският министър в Швейцария Стоуъл изпраща до Държавния департамент донесение за желанието на българина Давидов, приятел на Малинов, да се свърже с американската легация за посредничество при постигане на споразумение със Сърбия, Румъния и Гърция. Стоуъл няма инструкции от Вашингтон в случай, че Давидов се обърне към него.¹⁸⁶ Имайки пред вид мнението на Уилсън, Лансинг му нарежда да наблюдава внимателно дейността на българите в Швейцария и да докладва редовно, но да не влиза в никакви контакти с тях.¹⁸⁷

В началото на юни със Стоуъл се свързва нов български представител. Предаден е нов меморандум от името на революционна организация; свързана с армията на южния фронт. Според него армията е престанала да бъде инструмент на Фердинанд и Германия, желае съглашение то с българските си съседи и иска да си възвърне доверието на Антантата.¹⁸⁸ Армията била готова да участва в преврат срещу правителството и царя и за тази цел на фронта съществувала вече тайна революционна организация начело с генерал. Този преврат ще бъде извършен, ако САЩ и Антантата одобрят и гарантират мира между България и съседните балкански държави, при което трябва да се осигури единството на българския народ.¹⁸⁹

Стоуъл се задоволява само да препрати съобщението, като предава копие на английския и френския посланик.¹⁹⁰ Държавният департамент обаче запазва мълчание, следвайки позицията на президента.

Българските опити за контакти с Антантата и САЩ, както и идването на власт на правителството на Малинов предизвикват тревога сред балканските съюзници на Антантата. Те се опасяват, че големите сили могат да сключат сепаративен мир с България на основата на денонсирането на Букурещкия договор от 1913 г.

Още през април гръцкият пълномощен министър във Вашингтон заявява в нота до Държавния департамент, че член на българската пропагандна мисия се е свързал с гръцкото посолство в Берн и е предложил съглашение между двете страни. Гръцкото правителство, заявява посланикът в нотата, няма намерение да влиза в никакви сепаративни преговори със своите врагове.¹⁹¹ По-късно, в края на юли, сръбският министър, разтревожен от промъкналите се сведения за дейността на българите в Швейцария, изразява също надеждата си, че САЩ няма да започнат преговори с България.¹⁹²

През август пресата в Гърция започва шумна антибългарска кампания,¹⁹³ искане да не се дава възможност за сепаративен мир на България.

Следвайки внимателно дейността на правителството на Малинов, Антантата се разочарова в надеждите си, че той ще направи стъпки към мир. Разочарованието намира израз в усиляването на натиска върху САЩ за сключване на отношенията с България и обявяване на война. В Англия смятат, че запазването на дипломатическите отношения със Съединените щати прави България сигурна в нейното бъдеще и затова тя не бърза да скъса с Германия. Затова от английска страна на няколко пъти в края на юни и през юли се иска САЩ да заплашат България, че ако тя не скъса с Германия, ще ѝ бъде обявена война.¹⁹⁴

До средата на август Хауз обаче няма възможност да обсъди с президента английското предложение. Когато те се срещат, Хауз разбира, че президентът е склонен да се вслуша в искането на Англия, но според неговите думи не може да се намери справедлив повод за интервенция в българските работи.¹⁹⁵ Що се отнася до Хауз, той не смята, че трябва да се обявява война на България.

Причина за позицията на Хауз очевидно са някои нови нотки в изявленията на правителството в София. Веднага след съставянето му Мърфи уведомява Държавния департамент, че неговите членове са от Демократическата партия и всички са добре настроени към САЩ. Няколко дни след това Малинов приема Мърфи на аудиенция.

На първо място Малинов заявява, че ще поддържа възможно най-приятелски отношения с правителството на САЩ. Той следи с внимание програмата на президента и вярва, че България ще намери в лицето на САЩ протектор на мирната конференция. Очаква също близки финансови и търговски отношения след войната.¹⁹⁶ Малинов заявява и увереността си, че САЩ участват във войната, за да защитят интересите на малките нации.¹⁹⁷ Тези изявления на Малинов са подкрепени и от други влиятелни членове на Демократическата партия в София.

При наличието на силни антигермански чувства в България и при отношението на Малинов към САЩ Мърфи смята, че не е желателно влошаване на отношенията. Нещо повече, той дава да се разбере, че в тази обстановка тук, на Балканите, чрез България може да се сложи края на войната.¹⁹⁸

Едновременно с уверенията на Мърфи за промяната в България във Вашингтон Панаретов отново предлага връзките на САЩ с България да се засилят, като на първо време пълномощният министър от Румъния замине за София.¹⁹⁹

Съобщенията на Мърфи, информацията от Швейцария и предложението на Панаретов заинтересуват Хауз и през август, няколко дни преди да се срещне с президента, той води дълъг разговор с Панаретов.²⁰⁰

Към края на август подобряване на отношенията с България предлага и АМБ. Според предложения план Джордж Уошбърн, син на известния директор на „Роберт колеж“, лекар в Бостън, трябва да замине за България като представител на Червения кръст във връзка с положението на пленниците. В същност обаче неговата задача е да въздейства върху правителството, за да скъса с Германия. Хауз е склонен да окаже подкрепа на този план.²⁰¹

Така в началото на септември полковник Хауз, който има голямо влияние върху президента, е заинтересуван от развитието на събитията в България и е склонен да подкрепи един опит да се въздейства върху добре настроеното към САЩ правителство на Малинов, за да се откъсне България от Германия.

В същото време Англия във връзка с настъплението на Солунския фронт смята, че една заплаха от страна на САЩ ще има силно въздействие в България и ще спомогне за скъсването с Германия.²⁰²

И така в средата на септември в САЩ се очертават възможности за въздействие върху България, за да скъса с Германия и по този начин да излезе от войната. Събитията на Солунския фронт и вътре в страната се развиват обаче много бързо и България е принудена да поиска примирие.

Излизането на България от войната е тема, върху която е писано много и в общи линии тя се счита за изяснена. В повечето случаи обаче тя се разглежда в много тесен аспект — обхваща само събития от средата на септември до сключването на Солунското примирие. По този начин една част от причините, които накарала Малинов да поиска примирие, остават недостатъчно изяснени. В този смисъл все още недостатъчно е проучен въпросът за отношението на Малинов към проблемите на мира изобщо, към сепаративния мир и отношението на Съединените щати.

Въпросът за мира през лятото на 1918 г. е изключително сложен. Малинов си дава ясна сметка, че при съществуващото положение в България перспективите да се продължава войната са песимистични. Няколко седмици след идването на власт, на 7 август, Малинов изпраща писмо на Фердинанд. Положението, пише той, „не е от най-утешителните. Дългогодишната война, която поде, води и още ще води българският народ за своето национално обединение, започва силно да дотега вече. От ден на ден тя става почти непоносима. Причини за това има много и има всички основания да се заключома, че за в бъдеще не само не ще се намалят, но и ще се множат все повече и повече. . . Твърдейки това, аз имам пред вид само полуголите, полубосите и гладни народни маси, а не ония обществени слоеве, дето несгодите на войната по-слабо се чувствуват. Не ще и дума, че в последните среди е малко по-друго, по-бодро и по-спокойно. Но не са царящите настроения в тези среди, върху които трябва да се градят надеждите ни за по-нататъшното водене на войната. Повелителен дълг ни се налага да се вслушаме, да се взрем в настроенията, които са обхванали, така да се каже, са завладели широките народни маси и особено фронта.“²⁰³ Основният извод на Малинов е, че наредът иска мир и правителството трябва да върви по този път.

Възможностите на Малинов да действа за мир обаче са много ограничени. Налице са два пътя. Първият може да доведе до сключването на сепаративен мир с Антантата. Сключването на такъв мир от правителството на Малинов през лятото на 1918 г. е невъзможно, тъй като той ще бъде свързан с изтеглянето на България в старите граници от 1913 г. Това Малинов не може да предложи, тъй като стои на платформата за обединението на всички български земи.²⁰⁴ През юли той заявява на предводителите на останалите опозиционни партии: „Аз, докато съм министър-председател, не мога да застана начело на едно движение и от своя страна да поискам сепаративен мир от неприятеля, защото такъв мир не може да бъде износен за България.“²⁰⁵

От друга страна, дори и правителството на Малинов да направи някакви опити за сепаративен мир, той нямало да може да го сключи поради противопоставянето на германците и Фердинанд. Те внимателно следят неговите действия и са готови да го свалят, ако предприеме стъпки за сепаративен мир. За своите опасения от царя и германците Малинов съобщава по-късно пред парламентарната анкетна комисия.²⁰⁶ Стамболийски сам потвърждава тези данни.²⁰⁷ През средата на септември, след пробива на Солунския фронт, такава възможност е обсъждана от царя и Радославов.²⁰⁸

При това положение, ако правителството на Малинов поеме пътя на сепаративни преговори, то ще срещне противодействието на царя, германците и Радославов и трябва да търси подкрепа срещу тях в недоволните маси в страната и на фронта. Така Малинов, би се отзовал начело на движение, което може да излезе извън неговия контрол и да доведе

до радикални преобразования в България. А това Малинов като представител на буржоазията не може да допусне.

Във връзка с възможността правителството на Малинов да сключи сепаративен мир в историческата литература има твърдения, че през лятото на 1918 г. американският консул Мърфи на няколко пъти е предлагал услугите си като посредник за преговори с Антантата.²⁰⁹ Това мнение не се потвърждава с убедителни аргументи и се отхвърля от извленията на самия Мърфи. В писмо до Гр. Василев от 1920 г. той казва, че „никакво подобно предложение не е правено от мене било от страна на моето правителство или пък от Съглашението“.²¹⁰ Три години по-късно в писмо до държавния обвинител срещу кабинета на Малинов, той отново заявява, че не е правил подобно предложение, тъй като Съглашението не е правило никакви стъпки за сепаративен мир.²¹¹

И така правителството на Малинов няма възможност да действа за сепаративен мир. Остава втората възможност — да действа за сключването на мир заедно със своите съюзници от Централните сили. Малинов не може да бъде инициатор на идеята Централните сили да направят дипломатически постъпки за мир, тъй като той не си прави илюзия, че малка България може да влияе върху Германия и Австро-Унгария по този въпрос. Остава да се използва възможността, предоставена от мирната акция, която в края на август и началото на септември подема външният министър на Австро-Унгария Буриян.

В началото на август 1918 г. Австро-Унгария заявява на Германия, че е достигнала предела на своите сили.²¹² Няколко дни по-късно Буриян съобщава в Берлин, че иска да излезе с предложение до Антантата да се започнат консултации, за да се изяснят възможностите за сключването на мир.²¹³

Преценявайки общото стратегическо положение, Германия също е склонна да се търсят дипломатически пътища за мир. Но според нея моментът за инициативата на Буриян не е подходящ поради големите загуби и отстъплението на германските войски на Западния фронт. В Германия смятат, че подобна акция може да се проведе едва след закрепване на положението на Западния фронт, и то не директно, а чрез посредничеството на някоя неутрална държава, например Холандия. Затова Германия поисква от Буриян да отложи своето обръщение до Антантата и САЩ.²¹⁴ Австро-Унгария не може обаче да издържа повече и на 12 септември Буриян изпраща до Германия, България и Турция проекта на нотата си.

Още след първите известия за акцията на Буриян Малинов изпраща своята подкрепа. Той се надява, че мирната акция може да доведе до започване на преговори между воюващите страни. След като получава проекта на нотата обаче Малинов е поставен в трудно положение. Съдържанието ѝ дава повод за недоволство, тъй като Буриян заявява, че Централните сили воюват за защита на териториалната цялост и сигурността на своите държави.²¹⁵

Това заявление, вярно за Австро-Унгария, не отговаря на българската програма за национално освобождение и по същество я отрича. Предложение с такава основа за мирни преговори с Антантата означава, че България няма да получи подкрепата на своите съюзници за своето национално обединение. Въпреки желанието си за мир Малинов не може да се съгласи с такъв подход към целите на България. Той телеграфира на българския посланик във Виена Томев: „Не мога по никой начин

да одобря пасажа, в който се говори, че четворният съюз се бие само за целостта и сигурността на нашите държави. Предвиждам, че този пасаж не ще ни позволи да се солидаризираме безрезервно с тая нота, ако ѝ се даде ход. Съжалявам, ако тя ни се праща само за сведение, без да внесем в нея каквито и да е поправки. . . Граф Буриян забравя, че България се намеси в световната война за осъществяването на своето национално обединение.“²¹⁶

Въпреки възраженията на Германия относно процедурата и въпреки протеста на Малинов на 14 септември нотата е изпратена до всички воюващи страни. След няколко дни тя е отхвърлена от Антантата и Съединените щати.²¹⁷

Настъпилият бърз развой на събитията в средата на септември поставят правителството на Малинов в извънредно сложно и тежко положение. Започналото на 15 септември настъпление на Антантата на Солунския фронт, отстъплението на българските войски, отказът на Антантата и САЩ на предложението на Австро-Унгария поставят пред Малинов необходимостта да се замисли вече не толкова върху отстояването на програмата за национално обединение, колкото върху излизането на България от войната.

В този смисъл отговорът на Буриян, който Малинов изпраща на 20 септември, придобива ново значение и представлява стъпка към излизането на България от войната. Малинов не само одобрява идеята да се пристъпи към консултации, но иска при първа възможност да се започнат редовни мирни преговори. Той изяснява причините за влизането на България във войната и заявява, че тя се бори само за реализиране на единството на българския народ в неговите исторически сложили се етнически граници.²¹⁸

Тези изявления на Малинов не са нещо ново. Новост представлява следващата част от отговора. В нея той се позовава пряко и открито на заявленията на президента Уилсън за уреждане на териториалните спорове на Балканите върху принципа на националността и изказва надеждата си, че страните на Антантата няма да възразят на исканията на България, основани на същите принципи.²¹⁹

Това заявление на Малинов означава, че под напора на събитията той се отказва от постигането на българските цели по военен път. Надеждите му сега се възлагат върху започването на мирни преговори, на които той разчита, че ще получи подкрепата на Съединените щати при разрешаването на балканските въпроси. По-късно сам Малинов коментира своя отговор така: „Прочели нотата на Буриян, ние решихме, отговаряйки на тази нота, да заявим чисто и просто, че приемаме да преговаряме на базата на Уилсоновите принципи. . . , другояче казано, ние поверихме съдбата си на Америка.“²²⁰

Този пасаж от отговора на Малинов предизвиква силното недоволство на двореца. Фердинанд иска фразата за Съединените щати да бъде премахната. Същото иска и престолонаследникът Борис.²²¹

Малинов обаче не отстъпва на натиска и изпраща нотата. Веднага след това той уведомява Мърфи за съдържанието ѝ. Мърфи без забавяне телеграфира нотата до американското посолство в Швейцария, за да се предаде в Държавния департамент. В заключение на телеграмата Мърфи добавя, че България е съгласна с принципите на президента; и приема той да бъде арбитър на Балканите.²²²

Промяната в политиката на Малинов и насочването му към излизане на България от войната, съчетано с признаването на принципите на пре-

зидента Уилсън за Балканите, създават пред американската дипломация широки възможности за действие на Балканите и по-специално в България. Бързият развой на събитията обаче осуетяват тези възможности.

Събитията на Солунския фронт след пробива се развиват много бързо. Отстъплението на българските войски и Войнишкото въстание ускоряват решението на правителството в София да поиска примирие. Въпреки съпротивата на Фердинанд решението е взето на 25 септември след вестта, че главната квартира на армията е превзета от разбунтувалите се войници.²²³ По-нататъшната военна дейност е невъзможна. За делегати по сключването на примирието са назначени Андрей Ляпчев, генерал Луков и Симеон Радев.

Веднага след напускането на Министерския съвет Ляпчев отива при Мърфи и го замолва да придружи делегацията до фронта. Ляпчев обяснява положението и причините, които карат правителството да иска примирие. Мърфи от своя страна заявява, че няма инструкции за действие при такива обстоятелства, но все пак решава да придружи делегатите.²²⁴

Преди да заминат, Мърфи предава чрез Малинов телеграма до Вашингтон, която съобщава за решението на България да поиска примирие и посредничество от САЩ: „Българското царско правителство реши да поиска прекратяване на военните действия с Антантата. По негова покана заминавам тази вечер за Македонския фронт, където делегатите на българското правителство ще искат сключване на примирие. Уреждането на конфликтите на Балканския полуостров е предоставено на международния конгрес, който ще сключи общия мир. Българското правителство моли за енергични стъпки от страна на САЩ, за да сложи край на кръвопролитие.“²²⁵ Заедно със съобщението на Мърфи Малинов телеграфира бързо на Панаретов молбата на правителството до Уилсън за посредничество.²²⁶

През това време Мърфи, придружен от военния аташе на легацията Арчибалд Уокър, е на път за фронта. Цялата делегация пристига там вечерта на 26 септември. Преди преминаването на фронтната линия от парламентърите, Симеон Радев и Мърфи съставят едно пространно изложение, в което са изяснени събитията от влизането на България във войната до решението за примирие. Изложението завършва с повторна молба до американското правителство за посредничество.²²⁷

На другия ден Мърфи изпраща през фронтната линия в Солун Уокър, който трябва оттам да предаде изложението във Вашингтон. Мърфи дава на Уокър и писмо до английския командувач този сектор от фронта генерал Милн, в което представя българските делегати и го моли без забавяне да ги свърже с командувачия Солунския фронт генерал Франше д'Епре.²²⁸ След преминаването на делегатите през линията на фронта Мърфи заминава обратно за София. С това неговата посредническа мисия завършва.

Телеграмата на Малинов до президента Уилсън е получена във Вашингтон на 27 септември. По това време в САЩ вече са запознати в общи линии с положението на България след настъплението на съглашенските войски. Все пак съобщението за исканото примирие в известна степен е изненадващо.²²⁹ В този ден президентът се намира на път за Ню Йорк, където трябва да произнесе реч.

На гарата той е посрещнат от полковник Хауз, който го информира за молбата на българското правителство. Двамата се свързват с Държавния департамент и получават от Лансинг нова информация. Прези-

дентът веднага съставя отговор: „Цена високо оказаното ми доверие и съм готов да преговарям с Антантата за примирие, ако българското правителство се съгласи условията на примирието до окончателното изработване на мирния договор на мирната конференция да включват евакуация на Сърбия, Македония и Епир и разрешение да се влезе в България, ако стане нужда да се защитава нейната територия от Централните сили.“²³⁰

Президентът показва проекта си на Хауз. Той обаче не е съгласен с предложените условия. Според него все още няма достатъчно информация за положението. Никое българско правителство не би приело тези условия, тъй като ще бъде свалено. Затова Хауз предлага на президента да поиска от българското правителство генерални пълномощия при определяне условията на примирие. В такъв случай, казва Хауз, правителството ще може да се оправдае с президента.

След кратък спор Уилсън се съгласява. Новият отговор гласи: „Аз ценя доверието, което ми е оказано и съм готов да настоявам пред Антантата да се съгласи на примирие, ако българското правителство ме упълномощи да заявя, че условията на примирието са предоставени на моето решение и че българското правителство приема поставените от мен условия. В противен случай не мога да се надявам при дадените обстоятелства на плодотворно сътрудничество в такъв жизнено важен въпрос.“²³¹

Този отговор е предаден веднага по телеграфа в София. Едновременно с това е изпратено нареждане на Мърфи да се завърне незабавно в София и да не предприема никакви действия без инструкции от Вашингтон.²³² Събитията обаче не могат да бъдат догонени, защото на 29 септември сутринта примирието е подписано.

Бързото сключване на примирието предизвиква известно недоволство в САЩ. От гледна точка на американските интереси действията на Мърфи, които подпомагат примирието, са прибързани и провалят възможността САЩ да играе по-голяма роля при излизането на България от войната. Това несъмнено е цяло да увеличи техния политически престиж в този район и да укрепи влиянието им в България. Именно тези изпуснати възможности довеждат до порицанието на Мърфи от Държавния департамент. Лично Лансинг изказва недоволството си от него пред Панааретов. Недоволен е и президентът.²³³

Пораждат се и опасения, че Антантата ще побърза да сключи мирен договор с България, като елиминира САЩ при решаването на балканските въпроси. Затова Лансинг няколко дни след примирието изпраща до правителствата на Антантата искане окончателният мирен договор с България да се отложи за мирната конференция след края на войната.²³⁴ Антантата все още се нуждае от американската помощ и се съгласява с искането.²³⁵ По този начин Съединените щати си запазват правото да участвуват в решаването на съдбата на България.

Имайки пред вид становището на американските експерти за мирната конференция, можело да се предположи, че България ще получи помощта на САЩ при изработването на мирния договор.

Така, въпреки че САЩ и България воюват в различни лагери по време на Първата световна война, те запазват своите добри отношения и отиват на мирната конференция с взаимно доверие.

¹ История на България. С., Т. III; Хр. Несторов. Ньойският договор за мир и грабителската и контрреволюционна политика на западните империалисти в България (1919 — 1923). — ГСУ, ФИФ, 1956, кн. I; Хр. Христов. Революционната криза в България през 1918 — 1919 г. С., 1957; On the Question of the Entente's and the US Policy in the South-Eastern Europe in 1918 — 1923. — Etudes Historiques, г. VII, 1975; В. Божинков. Об отношениях между България и Соединенными Штатами Америки (1918 — 1923). — Пак там; М. Бирман. Нарастание революционной ситуации в Болгарии в 1917 — 1918 гг. и Владайское восстание. — Уч. зап. инст. славяноведения, 1952, т. V.

² В. Радославов. България в световната криза. С., 1923; П. Пешев. Историческите събития и дейатели. С., 1929; Д. Петков. Виновниците за погрома на България. С., 1927.

³ V. S. M a m a t e y. The United States and Bulgaria in the World War I. — The American Slavic and East European Review, 1953, 4, p. 233 — 257; The Place of Germany's Satellites in Woodrow Wilson's Psychological Warfare. — Florida State University Studies, 1954, XIII, p. 71 — 84; The United States and East Central Europe. A Study of Wilsonian Diplomacy and Propaganda. Princeton. New York, 1957.

⁴ W. W. H a l l. Puritans in the Balkans. The American Board Mission. A Study in Purpose and Procedure 1878 — 1918. S. 1938.

⁵ S. F. B e m i s. A Diplomatic History of the United States. New York, 1942, p. 341.

⁶ Ibidem, p. 586 — 587; T. A. B a i l e y. A Diplomatic History of the American People. New York, 1964, p. 529.

⁷ За проникването и дейността на мисионерите в българските земи до края на XIX в. вж. у М. Стоянов. Начало на протестантската пропаганда в България. — ИИИ, т. 14 — 15, 1974, с. 64 — 93, и П. Шопов. Пропандната и просветна работа на американските библиейски общества в българските земи през XIX век. — ИИИ, С., 1976, с. 149 — 185.

⁸ За дейността на „Роберта колеж“ и българите в него вж. у G. W a s h b u r n. Fifty Years in Constantinople. New York, 1909.

⁹ В. Трайков. Bulgarian Renaissance Literature and America. — Etudes historiques. Т. VII, 1975, с. 299 — 321.

¹⁰ G. W a s h b u r n. Op. cit., p. 100 — 115; E. S c h u y l e r. Selected Essays. New York, 1903, p. 83 — 97; М. Маджаров. Спомени. С., 1966, с. 315 — 326; Т. Димитров. Януари. Маклахан. С., 1977; П. Матеев. Велики благодетели на българския народ. С., 1986, с. 98 — 103.

¹¹ W. W. H a l l. Op. cit., p. 60 — 61, 168 — 169, 250, 252; Reports and Letters of American Missionaries Referring to the Distribution of Nationalities in the Former Provinces of European Turkey 1858 — 1918, ed. by V. A. Tzanoff. S., 1919, p. 31 (по-нататък RLAM); C. S t e p h a n o v e. The Bulgarians and Anglo-Sakondom. Berna, 1919, p. 287.

¹² W. W. H a l l. Op. cit., p. 252; RLAM, p. 74 — 75.

¹³ RLAM, p. 71 — 73; W. W. H a l l. Op. cit., p. 253; Map, бр. 5521, л. окл. 1918.

¹⁴ W. W. H a l l. Op. cit., p. 214.

¹⁵ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1914. Washington, GPO, 1931, с. I, p. 90 (по-нататък FR).

¹⁶ Ibidem, p. 155.

¹⁷ Ibidem, p. 154.

¹⁸ Ibidem, p. 155.

¹⁹ У. Готтлиб. България в международната политика ((1914 — 1915)). — ИИИ, т. 23, С., 1974, с. 15 — 37.

²⁰ FR 1914 s. II, p. 155 — 156.

²¹ История Первой мировой войны. М., 1975, т. I, с. 26 — 28, 105 — 110.

²² У. Готтлиб. Цит. същ., с. 66 — 67, 73.

- ²³ FR 1915, s. I, p. 34.
- ²⁴ Ibidem.
- ²⁵ У. Готлиб. Цит. съч., с. 76 — 80.
- ²⁶ FR 1915, s. I, p. 140.
- ²⁷ Ibidem, p. 42, 58.
- ²⁸ Ibidem, p. 58 — 59.
- ²⁹ Ibidem, p. 60.
- ³⁰ Ibidem, p. 63, 66.
- ³¹ Ibidem, p. 70 — 71.
- ³² Ibidem, p. 62, 914.
- ³³ Ibidem, p. 915 — 916.
- ³⁴ Ibidem, p. 79 — 80.
- ³⁵ Ibidem, p. 80 — 81, 87 — 88.
- ³⁶ Ч. Сеймур. Архив полковника Хауза. Т. I, М., 1931, с. 93 (по-нататък АПХ).
- ³⁷ Пак там. Т. II, с. 68.
- ³⁸ Пак там, с. 89.
- ³⁹ FR 1915, s. I, p. 98 — 100.
- ⁴⁰ АПХ. Т. II, с. 346 — 348.
- ⁴¹ FR 1817, s. I. P. I, 147; АПХ. Т. II, с. 343.
- ⁴² V. S. M a m a t e y. The Place . . . , p. 73; АПХ. Т. II, с. 346 — 348.
- ⁴³ Statistical Abstract of the United States. Washington, 1921, p. 673.
- ⁴⁴ V. S. M a m a t e y. The United States and East Central Europe. p. 73 — 74.
- ⁴⁵ FR 1917, s. I. P. II, p. 112 — 113.
- ⁴⁶ Ibidem, p. 117.
- ⁴⁷ НБКМ, БИА, ф. 204 (Ст. Панаретов), а. е. 3, л. 3.
- ⁴⁸ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 661, л. 1 — 2.
- ⁴⁹ Пак там, л. 13; FR 1917, s. II. P. I, p. 67.
- ⁵⁰ Дипломатически документи по участието на България в Европейската война. С., 1921, Т. II, с. 676 — 677 (по-нататък ДД).
- ⁵¹ Зорница, бр. 8, 8 март 1917; бр. 9, 15 март 1917.
- ⁵² Мир, бр. 5116, 29 март 1917.
- ⁵³ Стенографски дневници 17 ОНС, III РС, с. 1200, 1250, 1518 (по-нататък Ст. дн.).
- ⁵⁴ ДД. Т. II, с. 682 — 683.
- ⁵⁵ Пак там, с. 683.
- ⁵⁶ FR 1917, s. II. P. I, p. 16.
- ⁵⁷ Ibidem, p. 35, s. I. P. I, p. 603 — 604.
- ⁵⁸ ДД. Т. II, с. 690.
- ⁵⁹ П. Пешев. Цит. съч., с. 535 — 540.
- ⁶⁰ Т. В л а х о в. Отношенията между България и Централните сили 1912 — 1918. С., 1957, с. 253.
- ⁶¹ Пак там, с. 254.
- ⁶² Х р. Х р и с т о в. Революционната криза в 1918 — 1919 в България. С., 1957, с. 109.
- ⁶³ Д. П е т к о в. Цит. съч., с. 72 — 73.
- ⁶⁴ ДД. Т. II, с. 683.
- ⁶⁵ Ст. дн. 17 ОНС, III РС, с. 1618.
- ⁶⁶ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 626, л. 82, 107, 125, 164.
- ⁶⁷ НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 5, 8.
- ⁶⁸ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 663, л. 8.
- ⁶⁹ ДД. Т. II, с. 742.
- ⁷⁰ Пак там, с. 743.
- ⁷¹ Пак там, с. 745.
- ⁷² Обвинителен акт против бившите министри от кабинета на д-р В. Радославов през 1913 — 1918 г. С., 1921, с. 503.
- ⁷³ Пак там, с. 503.
- ⁷⁴ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 664, л. 10; FR 1917, s. II, p. I, p. 67.
- ⁷⁵ НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 9 — 12.
- ⁷⁶ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 661, л. 13.
- ⁷⁷ Пак там, л. 13.
- ⁷⁸ Пак там, л. 14.
- ⁷⁹ FR 1916, s. I. P. I, p. 178 — 179.
- ⁸⁰ Ibidem, p. 398.

- ⁸¹ FR 1917, s. I, p. 45.
- ⁸² Ibidem, p. 201 — 203.
- ⁸³ АПХ. Т. III, с. 40.
- ⁸⁴ FR 1917, s. II. P. I. p. 97.
- ⁸⁵ Ibidem, p. 97 — 98.
- ⁸⁶ История на дипломатията. Т. III, С., 1967, с. 68 — 69.
- ⁸⁷ АПХ. Т. III, с. 94.
- ⁸⁸ За съдържанието на тайните договори вж. у Н. W. T e m p e r l e y. A History of Peace Conference of Paris. New York, 1969, V. I p. 169 — 171.
- ⁸⁹ АПХ. Т. III, с. 43.
- ⁹⁰ Д. Л л о й д - Д ж о р д ж. Военные мемуары. Т. IV, М., 1938, с. 400.
- ⁹¹ FR 1917, s. I. P. I, p. 138.
- ⁹² V. S. M a m a t e y. The Place . . . , p. 78 — 79.
- ⁹³ Зорница, бр. 28, 19 юли 1917.
- ⁹⁴ Пак там, бр. 32, 30. авг. 1917.
- ⁹⁵ Мир, бр. 5227, 11. септ. 1917; Зорница, бр. 36, 27. септ. 1917.
- ⁹⁶ Пак там, бр. 39, 17. окт. 1917.
- ⁹⁷ НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 17.
- ⁹⁸ История Первой мировой войны. Т. II, с. 358 — 360.
- ⁹⁹ FR 1917, s. II. P. I, p. 282.
- ¹⁰⁰ New York Times, 9. Dec. 1917; V. S. M a m a t e y. The United States and East Central Europe. p. 156 — 157.
- ¹⁰¹ НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 19 — 20.
- ¹⁰² V. S. M a m a t e y. The US and Bulgaria . . . , p. 235 — 236.
- ¹⁰³ FR 1917, s. II. P. I, p. 448 — 450.
- ¹⁰⁴ V. S. M a m a t e y. The US and Bulgaria . . . , p. 236.
- ¹⁰⁵ FR 1917, s. II, P. I, p. 446.
- ¹⁰⁶ Ibidem, p. 448 — 454.
- ¹⁰⁷ Ibidem, p. 448 — 449.
- ¹⁰⁸ Ibidem, p. 450.
- ¹⁰⁹ Ibidem, p. 451 — 452.
- ¹¹⁰ Ibidem, p. 451.
- ¹¹¹ R. S. B a k e r. Woodrow Wilson. Life and Letters. London, 1936, V. VII, p. 392 — 393.
- ¹¹² New York Times, 12. Dec. 1917; W. W. H a l l. Op. cit., p. 261; НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 20.
- ¹¹³ Документы внешней политики СССР, Т. I, М., 1957, с. 16 — 17, 22 — 23.
- ¹¹⁴ FR 1916, s. I. P. I, p. 178.
- ¹¹⁵ Ibidem, p. 179.
- ¹¹⁶ FR 1917, s. I. P. I, p. 43 — 46.
- ¹¹⁷ Ibidem, p. 178 — 179.
- ¹¹⁸ За подготовката на САЩ за мирната конференция вж. подробно у L. E. G e l f a n d. The Inquiry. American Preparations for Peace 1917 — 1919. New York, 1963.
- ¹¹⁹ АПХ. Т. III, с. 224.
- ¹²⁰ Пак там, с. 224.
- ¹²¹ FR 1918, s. I. P. I, p. 15 — 16.
- ¹²² Ibidem, p. 15 — 16.
- ¹²³ Ibidem, 1919. The Paris Peace Conference. V. I, p. 42.
- ¹²⁴ Ibidem, p. 43.
- ¹²⁵ Ibidem.
- ¹²⁶ Ibidem, p. 47.
- ¹²⁷ Ibidem, p. 50 — 51.
- ¹²⁸ АПХ. Т. III, с. 235.
- ¹²⁹ FR 1918, s. I. P. I, p. 16.
- ¹³⁰ ДД. Т. II, с. 867.
- ¹³¹ П. П е ш е в. Цит. съч., с. 537.
- ¹³² Пак там, с. 582 — 584; Доклад от парламентарната изпитателна комисия за анкетиране управлението на бившия кабинет А. л. М а л и н о в — К о с т у р к о в. С., 1923, с. 181 — 182; Мир, бр. 8534, 12 дек. 1928.
- ¹³³ FR 1917, s. II. P. I. p. 514.
- ¹³⁴ Ibidem, p. 514.
- ¹³⁵ Ibidem.
- ¹³⁶ Ibidem, 1918, s. I. P. I, p. 3.

- ¹³⁷ Общо за дейността на Дж. Херън по време на войната вж. у М. Р. В r i g g s. George D. Herron and the European Settlement. London, 1931.
- ¹³⁸ FR 1918, s. I. P. I, p. 65.
- ¹³⁹ Ibidem, p. 66.
- ¹⁴⁰ Ibidem.
- ¹⁴¹ V. S. M a m a t e y. The US and Bulgaria . . . , p. 243.
- ¹⁴² Ibidem, p. 244.
- ¹⁴³ Ibidem.
- ¹⁴⁴ FR 1918, s. I. P. I, p. 187.
- ¹⁴⁵ V. S. M a m a t e y. The US and Bulgaria . . . , p. 247.
- ¹⁴⁶ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2164, л. 18 — 19.
- ¹⁴⁷ НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 21.
- ¹⁴⁸ ЦДИА, ф. 233, оп. 1, а. е. 250, л. 1 — 19.
- ¹⁴⁹ ЦДИА, ф. 317, оп. 1, а. е. 11, л. 11 — 12.
- ¹⁵⁰ Пак там, л. 13.
- ¹⁵¹ Пак там, л. 20 — 28.
- ¹⁵² Пак там, л. 14.
- ¹⁵³ Пак там.
- ¹⁵⁴ АПХ. Т. III, с. 309 — 310.
- ¹⁵⁵ Т. Н. W i l l i a m s. A History of the United States. New York, 1963, p. 185 — 186.
- ¹⁵⁶ Д. Л л о й д - Д ж о р д ж. Цит. съч. Т. V, с. 291 — 292.
- ¹⁵⁷ АПХ. Т. III, с. 268.
- ¹⁵⁸ FR 1918, s. I. P. I, p. 200 — 203.
- ¹⁵⁹ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 663, л. 7, ф. 317, оп. 1, а. е. 32, л. 3, 8.
- ¹⁶⁰ Пак там, ф. 176, оп. 3, а. е. 663, л. 9; НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 27.
- ¹⁶¹ Пак там, л. 27.
- ¹⁶² V. S. M a m a t e y. The US and Bulgaria . . . , p. 247.
- ¹⁶³ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 663, л. 9 — 10; НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 28.
- ¹⁶⁴ V. S. M a m a t e y. The US and Bulgaria . . . , p. 248.
- ¹⁶⁵ FR 1918, s. I. P. I, p. 222, 227 — 228, 232 — 233.
- ¹⁶⁶ W. W. H a i l. Op. cit., p. 258 — 259.
- ¹⁶⁷ The Letters of Theodore Roosevelt. Sel. and ed. by E. E. Morison. V. VIII, Cambridge, Massachusetts, 1954, p. 1316 — 1317; W. W. H a i l. Op. cit., p. 260.
- ¹⁶⁸ НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 36 — 37.
- ¹⁶⁹ W. W. H a i l. Op. cit., p. 262.
- ¹⁷⁰ НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 37.
- ¹⁷¹ Independent, 25 May 1918, p. 310.
- ¹⁷² Ibidem, p. 311.
- ¹⁷³ Ibidem.
- ¹⁷⁴ W. W. H a i l. Op. cit., p. 261.
- ¹⁷⁵ Ibidem.
- ¹⁷⁶ НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 32.
- ¹⁷⁷ Пак там, л. 32 — 33.
- ¹⁷⁸ Хр. Х р и с т о в. Революционната криза . . . , с. 233 — 237.
- ¹⁷⁹ FR 1918, s. I. P. I, p. 266.
- ¹⁸⁰ Ibidem, p. 266.
- ¹⁸¹ Ibidem, p. 267.
- ¹⁸² W. W i l s o n. Life and Letters. V. VIII, p. 219 — 220.
- ¹⁸³ Ibidem, p. 220.
- ¹⁸⁴ V. S. M a m a t e y. The US and Bulgaria . . . , p. 250.
- ¹⁸⁵ Ibidem.
- ¹⁸⁶ FR 1918, s. I. P. I, p. 262 — 264.
- ¹⁸⁷ Ibidem, p. 267.
- ¹⁸⁸ Ibidem, p. 283.
- ¹⁸⁹ Ibidem, p. 284.
- ¹⁹⁰ Ibidem, p. 290.
- ¹⁹¹ Ibidem, p. 216.
- ¹⁹² Ibidem, p. 294 — 295.
- ¹⁹³ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 846, л. 43 — 44, Докладна парламентарната комисия . . . , с. 192 — 193, 197.
- ¹⁹⁴ V. S. M a m a t e y. The US and Bulgaria . . . , p. 250.
- ¹⁹⁵ Ibidem, p. 251.

- ¹⁹⁶ FR 1918, s. I. P. I, p. 279.
- ¹⁹⁷ ДД. Т. II, с. 963 — 964.
- ¹⁹⁸ FR 1918, s. I. P. I, p. 292 — 293.
- ¹⁹⁹ НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 35.
- ²⁰⁰ Пак там, л. 39.
- ²⁰¹ V. S. M a m a t e y. The US and Bulgaria . . . , p. 251.
- ²⁰² АПХ. Т. IV, с. 45.
- ²⁰³ Ст. дн. 19 ОНС, III РС, с. 50.
- ²⁰⁴ П. Пешев. Цит. съч., с. 545.
- ²⁰⁵ Доклад на парламентарната комисия . . . , с. 80.
- ²⁰⁶ Пак там, с. 196.
- ²⁰⁷ А л. С т а м б о л и й с к и. Двете ми срещи с цар Фердинанд. С., 1919, с. 6 — 7.
- ²⁰⁸ В. П а с к о в. Как абдикира цар Фердинанд. С., 1920, с. 6.
- ²⁰⁹ Х р. Х р и с т о в. Революционната криза . . . , с. 243.
- ²¹⁰ Ст. дн. 19 ОНС, III РС, с. 1483 — 1484.
- ²¹¹ ЦДИА, ф. 233, оп. 1, а. е. 127, л. 6 л.
- ²¹² Е. И. Р у б и н ш т е й н. Крушение Австро-Венгерской империи, М., 1963, с. 301.
- ²¹³ ДД. Т. II, с. 966 — 967.
- ²¹⁴ Пак там, с. 1004, 1013 — 1014.
- ²¹⁵ Пак там, с. 1022.
- ²¹⁶ Пак там, с. 1022, 1025.
- ²¹⁷ FR 1918, s. I. P. I, p. 306.
- ²¹⁸ ДД. Т. II, с. 1046.
- ²¹⁹ Пак там.
- ²²⁰ Доклад на парламентарната комисия . . . , с. XIII.
- ²²¹ ЦДИА, ф. 233, оп. 1, а. е. 127, л. 17 — 18; В. П а с к о в. Цит. съч., с. 6 — 7.
- ²²² FR 1918, s. I. P. I, p. 230.
- ²²³ ДД. Т. II, с. 1049, 1075, Доклад на парламентарната комисия . . . , с. 206; В. П а с к о в. Цит. съч., с. 9, 11.
- ²²⁴ FR 1918, s. I. P. I, p. 477.
- ²²⁵ Ibidem, p. 323.
- ²²⁶ Ibidem, p. 325 — 326; ДД, Т. II, с. 1063.
- ²²⁷ Пак там, с. 1088 — 1089.
- ²²⁸ Пак там, с. 1089.
- ²²⁹ НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 44.
- ²³⁰ АПХ. Т. IV, с. 47.
- ²³¹ Пак там, с. 48.
- ²³² FR 1918, s. I. P. I, p. 324 — 325.
- ²³³ НБКМ, БИА, ф. 204, а. е. 3, л. 46; Х р. Н е с т о р о в. Цит. съч., с. 183.
- ²³⁴ FR 1918, s. I. P. I, p. 334.
- ²³⁵ Ibidem, p. 474, 863.

THE U. S. A. AND BULGARIA, 1917 — 1918

Petko M. Petkov

(S u m m a r y)

The relations between the U.S.A. and Bulgaria prior to the First World War were not of active nature. The geographic remoteness, the policy of "isolationism" pursued by the U.S.A., as well as the regional confinement of Bulgaria's foreign policy had not provided larger opportunities for contacts between the two countries.

And yet, the U.S.A. enjoyed considerable prestige and moral influence in Bulgaria. It was due to the activities of the American missionaries and some other Americans, who followed the struggles of the Bulgarians for national liberation and unification with sympathy, and contributed to the clarification of the real situation on the Balkans in favour of the Bulgarian people.

The outbreak of the First World War intensified U. S. A. interest towards Europe, including the Balkan Peninsula. On their part, the Bulgarian governments had realized the major role the U.S.A. was to play in the post-war settlement and economic rehabilitation of Europe, and they expressed wishes for closer relations.

The U.S. engagement in the war put on trial the relations between the two countries. Despite the pressures exerted on them by their respective allies, the two countries retained diplomatic relations. Special services for the U. S. government's decision on this matter were performed by the American Missionary Bureau. On several occasions the missionaries had exerted considerable pressures on Washington, succeeding to divert the Wilson administration from its intention to declare war on Bulgaria. Still more, the American missionaries had committed themselves to the propaganda of the Bulgarian national cause in the U.S.A. This roused protests not only on the part of the Entente, but also of certain sections of public opinion in the U.S.A., who reproached the missionaries with setting their own reputation at stake.

At the end of 1917 and beginning of 1918, the course of the war forced the U.S. government to declare its peace programme. Its preparation had necessitated detailed investigation into the sharp political problems of Europe. As regards Bulgaria and the Balkans, the American experts advanced a stand which completely coincided with Bulgaria's principal national demands. However, diplomatic considerations prevented President Wilson to voice that stand openly and explicitly.

In Bulgaria herself, exhausted by the long war and discontented in certain respects with her German allies, there were certain circles which had tried on several occasions to get in touch with the U.S. government in order to obtain their aid for conclusion of a separate peace with the Entente. However,

certain unrealistic demands, the course of the war, and diplomatic considerations again prevented those contacts from bringing any real result.

The maintenance of diplomatic links and good relations between the two countries had created favourable opportunities for the U.S.A. at the end of the war to extend its influence on the Balkans and in Bulgaria. Those opportunities were, however, frustrated by the course of events at the Saloniki front in the autumn of 1918, and by some precipitate actions on the part of the U.S. plenipotentiary in Sofia.

Nevertheless, the U.S.A. urged the Entente for detachment of the peace treaty with Bulgaria from the overall settlement of the Balkan problems. Providing for the U. S. experts' stands at the peace conference it could be supposed that Bulgaria would receive the U. S. backing in drawing up the terms of the peace treaty.

Thus, despite the fact that the U.S.A. and Bulgaria fought in the opposite camps during the First World War, they had retained their good relations, and they went to the peace conference with mutual confidence.